

POST GRADUATE DIPLOMA IN SIKH THEOLOGY

SEMESTER-I

THEOLOGICAL DEVELOPMENT OF SIKHISM

UNIT-1 SIKHISM: ORIGIN AND DISTINCTIVE FEATURES

STRUCTURE

- 1.0 ਉਦੇਸ਼
 - 1.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ
 - 1.2 ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਤੱਤ
 - 1.3 ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ
 - 1.4 ਯਹੂਦੀ ਧਰਮ
 - 1.5 ਇਸਾਈ ਧਰਮ
 - 1.6 ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ
 - 1.7 ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ
 - 1.8 ਸਿੱਖ ਧਰਮ
 - 1.9 ਸਾਰ
 - 1.10 ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੁਸਤਕਾਂ

1.0 ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਮੌਖਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਲਿਖੀਬੱਧ ਪਰੰਪਰਾ ਬਾਰੇ ਵੱਖਰਤਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ।

1.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਧਰਮ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਮ ਦੇ ਸਮਕਾਲ ਵੇਲੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਮਾਪਤੀ 'ਤੇ ਸਨ ਤੇ ਲੋਕ ਲੀਹ ਕੁੱਟਣ ਵਾਂਗ ਪਹਿ ਵਿਹੂਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਸਮਝ ਕੇ ਜੀਅ ਰਹੇ ਸਨ। 'ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਲਾਨਿ' ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਸੀ, ਪਾਪ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ। ਲੋਕਾਈ ਧਰਮ ਗਿਆਨ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੰਡਤ, ਕਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਦਿਖਾਵੇ ਵਾਲੇ ਧਰਮ ਦੇ ਮਜ਼ਹਬ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਆਮ ਭਾਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਇਸ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖ, ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੀ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਦੇ ਵਿਰੱਧ 'ਦੈਵੀ ਲਲਕਾਰ' ਨਾਲ 'ਪਤਿ ਸੇਤੀ' ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਦਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਗੁੰਮ ਸੀ। ਜਨ ਸਧਾਰਨ ਨੂੰ ਪਤਿ ਸੇਤੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਦੇ ਦੱਸੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੇ ਜਿਥੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਨਸਲ ਭੇਦ ਵਿੱਚ ਉਲਝੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਲਈ ਇਕ ਚੁਣੌਤੀ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਉਥੇ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦਾ ਅਨੇਕਾ ਅਤੇ ਨਿਵੇਕਲਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮਾਡਲ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਆਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਮਾਡਲ ਸੀ 'ਰੱਬ ਇਕ', 'ਮਨੁੱਖ ਇਕ', 'ਸਮਾਜ ਇਕ'। ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਜਾਂ ਉਚ ਨੀਚ ਦਾ ਫਰਕ ਜਨਮ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜ ਕੇ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਲੋਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਤਰਿਆ ਕਿ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਹ ਧਰਮ ਲੋਕ ਲਹਿਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਲੋਕ ਲਹਿਰਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰੜਕਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਕ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਨਾਇਕ ਬਾਗੀ ਰੂਪ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਵੀ ਬਿਲਕੁਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਪਰਿਆ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਵੇਖ ਬੈਠਯਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਖੁਰਦੇ ਦਿੱਸੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਰਸਤਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਦਿਸਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੈਠਯਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਕਾਜ਼ੀ ਮੁੱਲਾਂ ਸਨ ਜਾਂ ਪੰਡਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰੋਹਿਤ, ਭਾਵੇਂ ਸਮਕਾਲੀ ਰਾਜ ਸੀ ਜਾਂ ਸਮਕਾਲੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਪਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਗਾਸ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਸਾਹਮਣੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵੇਲਾ ਵਿਹਾਅ ਚੁੱਕੇ ਬੈਠ-ਯਾਰੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹ ਨਾ ਸਕੇ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਨੇ ਯੁੱਗ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਨਵੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਥਾਪਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਿਰਜਿਆ ਅਤੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਦਬੀ ਕੁਚਲੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਇਆ। 'ਮੜਕ ਨਾਲ ਤੁਰਨ' ਦੇ ਜੋ ਪੂਰਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਾਏ ਉਸ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਅੱਜ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ

ਧਰਤੀ ਦੇ ਜ਼ਰੇ ਜ਼ਰੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਬਾਨੀ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਅਮਲੀ ਧਰਾਤਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਬੇਸ਼ਕ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਇਸੇ ਜੋਤਿ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਵਿਗਾਸ ਲਈ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਵੀ ਦੇਣੀਆਂ ਪਈਆਂ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕਾਲ (1666 ਤੋਂ 1708) ਈ. ਕੁਲ 42 ਸਾਲ ਹੈ, ਪਰ ਪੈਗੰਬਰੀ ਅਜ਼ਮਤ ਦੀ ਪਰਖ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੋਈ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਦਾ ਇਕ ਆਪਣਾ ਨਿਰਾਲਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ। ਨੌਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਪਿਤਾ ਨੂੰ 'ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਸਚ' ਲਈ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਲ ਤੋਰ ਦੇਣਾ ਅਤੇ (1688 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1699) ਈ. ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁਗਲਈ ਸਲਤਨਤ ਦੀਆਂ ਦੰਭੀ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਜੰਗੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਉਤਰ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪੀੜਤ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾ ਦੇਣਾ ਕਿ ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਦੀ ਰਾਖੀ ਖੁਦ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਬਾਨੀ ਦੇ " ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ" ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਾ ਅਮਲੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 1699 ਈ. ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮੀਅਤ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਵਖਰੇ ਰੂਪ 'ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ-ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਮੋਹਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਵਾਨ ਸੂਰਜ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਅਤੇ ਪ੍ਰਜਵਲਿਤ ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਅੰਦਰ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੂਕ ਦਿੱਤੀ ਉੱਥੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਲੋਅ ਅਤੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦਾ ਆਰੰਭ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ੇਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚੋਂ ਫੈਲੀ ਕਾਲੀ ਧੁੰਦ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਨਾਲ ਲਤਾੜੀ ਹੋਈ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਮਨੋਬਲ ਭਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜਵਾਲਾ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਉਂ ਸਦੀਆਂ ਲੰਘ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸੁੱਤੇ ਨਸੀਬਾਂ ਉਤੇ 'ਬਾਰਸ਼ਿ ਰਹਿਮਤ' ਹੋਈ ਅਤੇ ਸੂਦਰ ਕਹਿ ਕੇ ਦੁਰਕਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਦੇ ਰਸਤੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੇ ਦੀਦਾਰੇ ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

ਸਤ ਸਨਾਤਿ ਐ ਬਾਰਹ ਜਾਤ।
ਜਾਨ ਨਹਿ ਰਾਜਨੀਤ ਦੀ ਬਾਤ।
ਜੱਟਬੂਟ ਕਹਿ ਜਿੰਹ ਜਗ ਮਾਂਹੀ।
ਬਣੀਏ ਬਕਾਲ ਕਿਰਾੜ ਖੱਤ੍ਰੀ ਸਦਾਈ।
ਲੁਹਾਰ ਤ੍ਰਖਾਣ ਹੁਤ ਜਾਤ ਕਮੀਨ।
ਛੀਪੇ ਕਲਾਲ ਨੀਚਨ ਪੈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਨੀ।
ਗੁੱਜਰ ਗ੍ਰਾਰ ਹੀਰ ਕਮਜਾਤ।
ਕੰਬੋਇ ਸੂਦਨ ਕੋਇ ਪੁਛੈ ਨ ਬਾਤ।
ਝੀਵਰ ਨਾਈ ਰੇੜੇ ਘੁਮਿਆਰ
ਸਾਇਣੀ ਸੁਨਿਆਰੇ ਚੂੜੇ ਚਮਿਆਰ।
ਭੱਟ ਐ ਬਾਹਮਣ ਹੁਤੇ ਮੰਗਲਵਾਰ।

ਬਹੁਰੂਪੀਏ ਲੁਬਾਣੇ ਐ ਘੁਮਿਆਰ।
ਇਨ ਗਰੀਬਨ ਹਮ ਦਯੈ ਪਤਿਸਾਹੀ।
ਏਂ ਯਾਦ ਰਖੈਂ ਹਮਰੀ ਗੁਰਿਆਈ।

ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1708 ਈਸਵੀ ਤਕ ਅਨੰਦਪੁਰ ਧਰਮ ਯੁੱਧਾਂ ਦਾ ਅਖਾੜਾ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਜੇ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਟ ਦੇਖੀਆਂ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਸਖਤ ਟੱਕਰ ਲਈ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਜ਼ੁਲਮ ਖਿਲਾਫ ਉਠਦੀ ਸੀ ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਧਰਮ, ਕੌਮ ਜਾਂ ਖਿਤੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਇਨਸਾਫ ਪਸੰਦ ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਜੂਝਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਜਾਮ ਪੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੀਰ ਬੁਧੂ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਖਵਾਜਾ ਅਬਦੁੱਲਾ ਜ਼ਿਕਰ ਯੋਗ ਹਨ। 1704 ਈ. ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1708 ਈ. ਤਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਤੀਜੇ ਪੜਾਅ ਦੇ ਦੌਰ 'ਚ ਰੱਖ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਵਿਦਾਈ ਹੋਈ, ਚਾਰੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜਾਮ ਪੀ ਗਏ। ਚਮਕੌਰ ਅਤੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਵੱਡੇ ਸੰਗਰਾਮ ਰਚਾਏ ਗਏ। ਤਖਤ ਨੰਦੇੜ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੱਕਤ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਦੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਲੋਕ ਹਿਤਕਾਰੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਾਲੀਆਂ ਬਦਰੂਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖੜੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਵੰਗਾਰਾਂ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਹਿਤ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੀ ਅੰਤਿਮ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਦੇ, ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਤੇ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ:

ਆਗਿਆ ਭਈ ਅਕਾਲ ਕੀ
ਤਬੈ ਚਲਾਯੇ ਪੰਥ।
ਸਭ ਸਿੱਖਨ ਕੇ ਹੁਕਮ ਹੈ
ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ।
ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੇ ਮਾਨੀਓ
ਪ੍ਰਗਟ ਗੁਰਾਂ ਕੀ ਦੇਹ।
ਜੇ ਪ੍ਰਭੁ ਕੇ ਮਿਲਬੋ ਚਹੇ
ਖੇਜ ਸਬਦ ਮੈਂ ਲੇਹ।

1.2 ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਤੱਤ

ਇਥੇ ਸਬੰਧਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚਲੇ ਵਿਲੱਖਣ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਤੱਤ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਮੂਲ ਅਧਾਰ 'ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ' ਨੂੰ ਵੀ ਜਦ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਵੇਖਣ, ਨਿਰਖਣ, ਪਰਖਣ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ 'ਓ' ਦਾ ਵਿਆਖਿਆਤਮਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਤੇ ਮਾਨਵ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵੀ ਬਿਲਕੁਲ

ਵਿਲੱਖਣ ਹਨ। ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਤੱਤ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ ਤੇ ਉਹ ਹੈ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਕੁੱਲ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਸੰਪਾਦਕ ਪ੍ਰਬੰਧ। ਧਰਮ ਨੂੰ ਅਧਾਰ-ਸਮੱਗਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰਚੇ ਗਏ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਦੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੂਪ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ। ਇਥੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਤ ਕੌਮੀਅਤ ਦਾ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਉਸ ਧਾਰਮਿਕ ਕੌਮੀਅਤ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਪਰਮਾਤਮ ਬੋਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਬਲਕਿ ਇਹ ਸੰਪਾਦਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਪੁਸ਼ਟੀ ਹਿਤ ਅੱਗੇ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਵਰਣਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ)। ਪਰ ਹਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਇਕ ਕਰਤਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਰਤਾ ਜਾਂ ਰਚਨਾਕਾਰ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਬਲਬੂਤੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਲੇ ਗੁਹਜ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਦੈਵ ਸਮਿਆਂ ਲਈ ਕਿੰਤੂ- ਮੁਕਤ ਹੈ, ਪਰ ਗ੍ਰੰਥ ਕਿੰਤੂ-ਜੁਗਤਿ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹਿਤ ਟੀ.ਐਸ. ਈਲੀਅਟ ਦੀਆਂ ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਵੇਖਣਯੋਗ ਹਨ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵੰਨਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ:

(1) ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ (ਇਲਹਾਮ)

(2) ਸ਼ਰਧਾ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਾਹਿਤ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵੰਨਗੀ ਤੇ ਅੰਤਰਗਤ ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸੰਮਿਲਿਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਬੋਲ, ਦੈਵੀ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਇਲਹਾਮ ਦਾ ਦਰਜਾ ਹਾਸਲ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਰਅਸਲ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅੰਗ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਧਰਮ ਦਾ ਅੰਗ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਜੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸਾਹਿਤਿਕ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਮਹਾਨ ਤੇ ਪਾਵਨ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਸੰਦੇਸ਼ ਧੁਰੇ, ਅਰਥਾਤ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਆਏ ਪੈਗੰਬਰਾਂ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਧਰਮ ਬਾਨੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਸੱਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਇਕਰੂਪਤਾ ਸਦਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੂਤ ਬਣਕੇ ਉਹ ਇਸ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਕ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨ ਐਨ. ਆਰ. ਫਰਾਇ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ "ਇਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਬਾਣੀ (revealed scripture) ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਰਤਾ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਵਜੋਂ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਜਿਹਾ ਸਾਹਿਤ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੀ ਹੈ" ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਇਹੋ ਚਰਿੱਤਰ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੰਨਗੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖ ਕਰਦੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਵਿੱਤਰ ਵੇਦ, ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਈਬਲ, ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ ਅਤੇ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਇਸੇ ਵੰਨਗੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਰੱਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ ਜਦਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਸਦੀ ਕਿਰਤ ਵੀ ਪੂਰਨਤਾ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ।

1.3 ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ

ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ, ਧਰਮ ਜਾਂ ਕੌਮੀਅਤ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਫ਼ਖ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧਰਾਤਲ ਵੀ। ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਧਰਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸੰਭਵ ਤਾਂ ਕੀ, ਕਿਆਸ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਧਰਮ ਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਆਮਦ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਧਰਮ' ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਬਾਨੀ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਗੁਹਜ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕੁਲ ਕਾਇਨਾਤ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਨੂਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਮਲੀ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਧਰਮ ਬਾਨੀ ਆਪਣੇ ਦੈਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਸਮੁੱਚੀ ਕਾਇਨਾਤ ਨੂੰ ਸਰਸਾਰ ਕਰ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਅਗੰਮੀ ਸੰਸਾਰ ਵੱਲ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਤੁਰ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੇ ਰਾਹ ਨਾਲ ਜੋੜੇ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸੱਚਖੰਡ ਜਾਂ ਬੇਗਮਪੁਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਹਿਤ ਉਹ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਜੋ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਰਸਤਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ-ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਸਦੀਵਤਾ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵੱਲ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰਿਆਂ ਉਕਤ ਸੱਚ ਦੇ ਦੀਦਾਰੇ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਸਦਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਅੱਜ ਵੀ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਨਵੀਂ-ਨਰੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਦਿਖ ਸਦ-ਤਾਜ਼ਗੀ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਯਹੂਦੀ ਧਰਮ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸਾਈ ਧਰਮ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਰੂਹ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਮੀ ਧਰਮ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਫੁੱਲ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਮਹਿਕ ਨਾਲ ਕਰੋੜਾਂ ਰੂਹਾਂ ਅੱਲਾਹ ਅਤੇ ਪਾਕ ਪੈਗ਼ੰਬਰੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਨਤਮਸਤਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੂਰਬੀ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਦਾਂਤ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਵੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਇਸ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਜੈਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਸਮਕਾਲੀਨ ਧਰਮ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਨਵਾਂ ਨਰੋਆ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਢਾਰਸ ਤੇ ਸਹਾਰਾ ਬਣਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।

ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਰੂਪੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਫ਼ਖ਼ਰ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਾਲ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇਵੇਂ ਗਵਾ ਬੈਠਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੋਰ ਵੀ ਸੌਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦਸਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੌਮੀਅਤਾਂ ਜੋ

ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ-ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਇਸ ਫ਼ਖ਼ਰ (ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ) ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਵੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਇਸਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਅਮੀਰ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ, ਕੌਮਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਰੂਪੀ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਿਚ ਅਵੇਸਲਾਪਨ ਜਾਂ ਅਣਗਹਿਲੀ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਕੇਵਲ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਵਾਪਰੀ ਘਟਨਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ।

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਰੂਹ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਰੂਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਪਾਸ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੀ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਬਖਾਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਕਰਦਿਆਂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਪਾਣੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ " ਜੇ ਥੱਕੇ -ਟੁੱਟੇ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰਾਂ ਲਈ ਜੀਵਨਦਾਨੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ ਸਗੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਵਿੱਚ ਥੱਕੇ-ਹਾਰੇ, ਭਟਕਦੇ ਅਤੇ ਜਲ-ਭੁਜ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਠੰਢਕ ਨਾਲ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਵੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।" ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕੋਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

ਧਰਮ ਦੀ ਸਦੀਵਤਾ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉਤਮਤਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਸਥਾਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਜਾਂ ਕੌਮੀਅਤ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਅਤੇ ਨਿਰਾਲੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਛੇ ਜ਼ਿਕਰ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਜਾਂ ਕੌਮੀਅਤ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਲਈ ਕੁਝ ਤੱਤ ਕੇਂਦਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ।

ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਹਨਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਹੈ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਸਮੂਹ ਜਾਂ ਕੌਮੀਅਤ ਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਦੇਣ ਜਾਂ ਉਸ ਲਈ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਪਰਵਾਨ ਕਰਜਕੇ ਚੱਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਇਕ ਇਕ 'ਵਾਕ' ਰੱਬ ਦੇ ਬੋਲ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਉਹ ਆਪਣੀ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਪੈਗੰਬਰੀ ਅਜ਼ਮਤ ਤੇ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਨਾਜ਼ਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪੁਰਾਣੇ ਨੇਮ ਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਜ਼ਬੂਰ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: "ਉਹ ਮੂਸਾ ਤੇ ਨਾਜ਼ਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੁਕਮ 'ਵਾਕ' ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦਾ ਵਾਕ ਅਤਿਅੰਤ ਪ੍ਰਚੰਡ ਵੇਗ ਵਾਲਾ ਸੀ।" ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰੱਬੀ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੱਸਦਿਆਂ ਉਕਤ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਅੰਕਤ ਹੈ: "ਉਹ ਵਾਕ ਜਿਸ ਨੇ ਅਸਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਣ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਕਾਂਬਾ ਛਿੜ ਗਿਆ।

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਦਾਨ ਕਲਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ।

1.4 ਯਹੂਦੀ ਧਰਮ

ਪੁਰਾਣੇ ਨੇਮ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਬੀ ਯਿਰਮਿਯਾਹ ਹੈ। ਯਿਰਮਿਯਾਹ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਉਸ ਉਪਰ ਉਤਰੀ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਖਤਾ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬੀ ਬੋਲ ਪੈਗੰਬਰੀ ਅਜ਼ਮਤ 'ਤੇ ਉਤਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬੋਲੇ ਗਏ ਵਚਨ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਚਨ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਲਹਾਮੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਵਤਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹਵਾਲੇ ਸਹਿਤ ਦੱਸਣਾ ਪ੍ਰਸੰਗਯੁਕਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਬੀ ਯਿਰਮਿਯਾਹ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ:

- ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ (ਯਿਰਮਿਯਾਹ ਨਬੀ) ਕਿਹਾ, " ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ਕੁੱਖ ਵਿੱਚ ਘੱਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਚੁਣ ਲਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਜਨਮ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕੌਮ ਦੇ ਲਈ ਨਬੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।"
- ਮੈਂ (ਯਿਰਮਿਯਾਹ) ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ, "ਪ੍ਰਭੂ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ! ਮੈਂ ਤੇ ਅਜੇ ਬਾਲ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਤੇ ਜੁਬਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਬੋਲਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ।"
- ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਤੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਕਹਿ ਕਿ ਤੂੰ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦਾ ਹੈਂ, ਸਗੋਂ ਤੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਜਾਹ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਘੱਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸਭ ਦੱਸ ਜਿਸ ਦੀ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਡਰ ਨਾ ਰੱਖ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੋਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਤੇਰੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਾਂਗਾ। ਇਹ ਕਹੀ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ।"
- ਤਦ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਅੱਗੇ ਵਧਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵਚਨ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਜੋ ਤੂੰ ਬੋਲੇਗਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਵਾਕ ਦਾਸ-ਨਬੀਆਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਪ੍ਰਭੂ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਬੋਲਣ ਤੇ ਕੋਣ ਉਸ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ।"

ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਈਬਲ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਬੀਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਨੇ ਮੂਸਾ ਦੇ ਰਾਹੀਂ, ਇਸਰਾਈਲੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਹਾਰ ਲਈ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਨਿਯਮ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਸ਼ਰ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਦਸ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪੱਟੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਸ ਨਿਯਮ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਨੇ ਆਪ ਬੋਲੇ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਪੈਗੰਬਰ ਮੂਸਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਤਦ ਮੂਸਾ ਨੇ ਇਸਰਾਈਲ ਦੇ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਕਿਹਾ:

ਇਸਰਾਈਲੀ ਲੋਕੋ, ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਨੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੋਰੇਬ ਪਰਬਤ 'ਤੇ ਨੇਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਪਹਾੜ ਤੇ ਅੱਗ ਵਿਚ ਆਹਮੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ:

- ਮੈਂ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇਰਾ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਹਾਂ, ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਮਿਸਰ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਅਥਾਹ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਛੁਡਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਲਿਆਇਆ ਸੀ।

- ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਾ ਕਰਨਾ।
- ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੋਈ ਘੜਿਆ ਹੋਇਆ ਬੁੱਤ ਨਾ ਬਣਾਉਣਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਮੂਰਤ ਨਾ ਬਣਾਉਣਾ, ਤੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰ!.....
- ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਨਾਂ ਵਿਅਰਥ ਨਾ ਲੈ....
- ਤੂੰ ਸਬਤ ਦੇ ਦਿਨ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਕੇ ਮੰਨਣਾ.....
- ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਂ ਪਿਓ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰ...
- ਤੂੰ ਕਤਲ ਨਾ ਕਰ...
- ਤੂੰ ਵਿਭਚਾਰ ਨਾ ਕਰ.....
- ਤੂੰ ਚੋਰੀ ਨਾ ਕਰ....
- ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਵਿਰੁੱਧ ਗਵਾਹੀ ਨਾ ਦੇਹ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਲੋਭ ਕਰ।

ਇਹ ਸਭ ਹੁਕਮ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਸੁਣਾਏ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਸਭ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਦੇਹਾਂ ਪੱਟੀਆਂ ਉੱਤੇ ਲਿਖਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।

1.5 ਇਸਾਈ ਧਰਮ

ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਇਲਹਾਮੀ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸਥਾ ਇਸਾਈ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਯਹੂਦੀ ਧਰਮ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪਰਪੱਕ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਵੇਂ ਨੇਮ ਵਿਚਲੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਸਾਈ ਚਿੰਤਕ ਮੈਕਡਾਨਲਡ ਅਨੁਸਾਰ "ਇਲਹਾਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦੈਵੀ ਕਾਰਜ ਦੀ ਉਹ ਲੜੀ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਈਸ਼ਵਰ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਵਾਂ ਨੇਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।"

'ਮਹਾਂਵਾਕ' ਵਜੋਂ ਪਹਾੜੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਇਲਹਾਮੀ ਨਾਦ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਚਿੱਟੇ ਕਬੂਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਯਿਸੂ ਉੱਤੇ ਉਤਰਨਾ ਉਪਰੋਕਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹਿੱਤ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਯਿਸੂ ਮਸੀਹ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਰੂਪ ਦੀ ਥਾਂ ਇਲਹਾਮੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹਵਾਲੇ 'ਨਵੇਂ ਨੇਮ' ਵਿਚ ਅੰਕਤ ਹਨ।

ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕ੍ਰਾਈਸਟ ਨਾਮ ਦਾ ਕੋਸ਼ੀ ਅਰਥ ਵੀ 'ਸ਼ਬਦ' ਹੀ ਹੈ। ਸੰਤ ਯੂਹੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਇਸ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ:

- ਮਹਾਂਵਾਕ ਮਨੁੱਖ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਰਿਹਾ।
- ਅਸੀਂ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵੇਖਿਆ,
- ਇਹ ਪ੍ਰਤਾਪ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਦੇ ਇਕਲੋਤਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ 'ਤੇ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।
- ਅਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਵਿਚੋਂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

- ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਵਿਵਸਥਾ ਤਾਂ ਮੂਸਾ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਅਤੇ ਸਚਾਈ ਯਿਸੂ ਮਸੀਹ 'ਤੇ ਉਤਰੀ।
- ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ,
- ਕੇਵਲ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਇਕਲੋਤੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ, ਜੋ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ।

ਨਵੇਂ ਨੇਮ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਇਲਹਾਮੀ ਬਾਣੀ ਹੋਣ ਦੇ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ:

- ਹਰ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਹਨ। ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਦੈਵੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਲੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੈ।

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸਾਈਅਤ ਵਿਚ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਬੋਲਾਂ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਹਾਸਲ ਹੈ। ਇਹ ਦੈਵੀ ਬੋਲ ਪੈਗੰਬਰ ਅਜ਼ਮਤ ਦੁਆਰਾ 'ਧਰਤਿ ਲੋਕਾਈ' ਲਈ ਭੇਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਹੋਵੇ।

1.6 ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ

ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਸਾਮੀ ਧਰਮ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਧਰਮ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਧਰਮ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ 'ਕੁਰਆਨ' ਹੈ। ਇਸਲਾਮੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਨੁਸਾਰ, "ਖੁਦਾ ਜਿਸ ਸੇਵਕ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਅਮਰ (ਹੁਕਮ) ਦੁਆਰਾ ਕੋਲ ਜਾਂ ਕਲਮਾ ਭੇਜਦਾ ਹੈ।" ਇਸਲਾਮੀ ਮਾਨਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਸੰਪੂਰਨ ਕੁਰਆਨ ਨਾਜ਼ਲ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾਜ਼ਲ ਹੋਣ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਪੜਾਅ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ:

"ਲੈਲਤ-ਉਲ-ਕਦਰ(ਜਿਸ ਰਾਤ ਇਹ ਨਾਜ਼ਲ ਹੋਇਆ) ਨੂੰ ਸੰਨ 610 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਕੁਰਆਨ ਧਰਤੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵਾਲੇ ਅਸਮਾਨ 'ਤੇ ਨਾਜ਼ਲ ਹੋਇਆ, ਜਿਥੇ ਇਹ ਲੋੜ ਅਤੇ ਮੌਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਿਬਰਾਈਲ (ਫਰਿਸ਼ਤੇ) ਰਾਹੀਂ ਵਹੀ-ਏ-ਮਤਲੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ 633 ਈਸਵੀ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤਮ ਵਰ੍ਹੇ ਤੱਕ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ (ਕੁਰਆਨ ਨੂੰ ਅਸਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਲਈ ਉਤਾਰਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਓ ਅਤੇ ਅਸਾਂ ਆਪ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਅਵਾਰ ਉਤਾਰਿਆ ਹੈ, 17:106) ਨਾਜ਼ਲ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ।" ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਆਨ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਹਵਾਲੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਦੇ ਰੱਬੀ ਬੋਲ ਹੋਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ:

- ਅਸਾਂ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਨਾਜ਼ਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜੋ ਹਰੇਕ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਹਦਾਇਤ, ਮਿਹਰ ਤੇ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਰੱਬ ਦੇ ਆਗਿਆਕਾਰ ਬਣ ਗਏ ਹਨ।(16:89)
- ਇਹ ਇਕ ਵੱਡੀ ਬਰਕਤ ਵਾਲੀ ਕਿਤਾਬ ਹੈ ਜਿਹੜੀ (ਹੇ ਨਬੀ!) ਅਸਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲ ਉਤਾਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਲੋਕ ਇਸ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੂਝਵਾਨ ਲੋਕ ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ।(38:29)

- ਕੁਰਆਨ ਉਸ ਹਸਤੀ ਵਲੋਂ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਚੇ ਆਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਜਿਆ ਹੈ।(20:4)
- ਹੇ ਨਬੀ! ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਪੜਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਕਦੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲਿਖਦੇ ਸੀ, ਜੇ ਕਿਤੇ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਝੂਠੇ ਲੋਕ ਸ਼ੱਕ ਵਿਚ ਪੈ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ (ਕੁਰਆਨ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ) ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਬਖਸ਼ਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।(29:48-49)
- ਹੇ ਨਬੀ! ਇਸ ਵਹੀ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਚੇਤੇ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾ ਹਿਲਾਓ। ਇਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਾ ਦੇਣਾ ਤੇ ਪੜ੍ਹਵਾ ਦੇਣਾ ਸਾਡੇ ਜਿੰਮੇ ਹੈ।(75:16-17)
- ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਵੱਡੀ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਕਿਤਾਬ ਹੈ। ਕੂੜ-ਕੁਸ਼ੱਤ ਨਾ ਸਾਹਮਣਿਓਂ ਇਸ ਉੱਤੇ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਾ ਪਿੱਛਿਓਂ। ਇਹ ਇਕ ਯੁਕਤੀਮਾਨ ਤੇ ਸਲਾਹੀ ਹੋਈ ਹਸਤੀ ਵੱਲੋਂ ਉਤਾਰੀ ਗਈ ਚੀਜ਼ ਹੈ।(41:41-42)
- ਇਸ (ਉਪਦੇਸ਼) ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਹੀ ਉਚਾਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪੇ ਇਸ ਦੇ ਰਾਖੇ ਹਾਂ।

ਉਪਰੋਕਤ ਦੈਵੀ ਬੋਲਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਆਨ ਵਿਚ ਅੰਕਤ ਇਕ ਇਕ 'ਕੋਲ' ਰੱਬੀ ਪੈਗ਼ਾਮ ਹੈ।

1.7 ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ

ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਧਰਮ ਹੈ। ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੁਨੀਆਂ 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਪਹਿਲੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਲੱਖਣ ਤੱਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪੈਗ਼ੰਬਰੀ ਅਜ਼ਮਤ ਦਾ ਆਗਮਨ ਗੁੰਮ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕੋ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਧਰਮ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਇਕ ਧਰਮ ਬਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਮ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵੇਦ ਹਨ ਜੋ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਚਾਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਅਦਭੁਤ ਇਤਿਹਾਸ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ 'ਅਪੁਰਸ਼' ਰਚਨਾ ਹੈ ਭਾਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਧੇ ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਉਤਰੇ। ਜੇਕਰ ਤਾਰਕਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗ ਉਹੀ ਸਥਾਪਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਇਲਹਾਮੀ ਬਾਣੀ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਈਸ਼ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਵੇਦ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਕਾਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਉਹ ਹੈ ਪੂਰਣ, ਇਹ ਹੈ ਪੂਰਣ
ਪੂਰਣ ਤੋਂ ਹੀ ਆਏ ਪੂਰਣ।
ਪੂਰਣ ਤੋਂ ਫਿਰ ਲੈ ਕੇ ਪੂਰਣ
ਬਾਕੀ ਬਚਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪੂਰਣ॥

ਛਾਂਦੇਗਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਿਚ ਵੀ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਖ ਦੀ ਬਾਂਝੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਗੁਣਗਾਨ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

‘ਓ’ ਪੁਰਖ ਦਾ ਰਸ ਵਾਕ ਹੈ
ਵਾਕ ਦਾ ਰਸ ਰਿਗਵੇਦ ਹੈ
ਸਾਮਵੇਦ ਦਾ ਰਸ ਉਦਗੀਥ ਹੈ।
ਵਾਕ ਹੀ ਰਿਗ ਜਾਤੀ ਹੈ
ਪ੍ਰਾਣ ਸਾਮ ਜਾਤੀ ਹੈ
ਓ ਇਹ ਅਖਰ ਉਦਗੀਥ ਹੈ
ਇਹ ਵਾਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਦਾ ਜੋੜਾ ਹੈ।
ਰਿਗ ਅਤੇ ਸਾਮ ਦਾ ਜੋੜਾ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਹਦਾਰਣਿਅਕ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਿਚ ਓਂਕਾਰ ਨੂੰ ਵੇਦ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਅੰਕਿਤ ਹੈ:

ਇਹ ਓਂਕਾਰ ਵੇਦ ਹੈ, ਇਸ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਜਾਣਨ ਯੋਗ ਹੈ, ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਓਂਕਾਰ ਵੇਦ ਰਾਹੀਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਹਦਾਰਣਿਅਕ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਿਚ ਯਾਗਵਲਕਿਆ ਰਿਸ਼ੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਮੈਤ੍ਰੇਯੀ ਦਾ ਸੰਵਾਦ ਦਰਜ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਤਨੀ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ੀ ਪਤੀ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਦੀ ਦਰਸਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੇਦ ਕੀ ਹਨ, ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜਦੋਂ ਮੈਤ੍ਰੇਯੀ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਰਿਸ਼ੀ ਜਨ ਉਤਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

ਜਿਵੇਂ ਗਿੱਲੀਆਂ ਲੱਕੜਾਂ ਨੂੰ ਬਾਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਧੂੰਆਂ ਕਈ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹੇ ਮੈਤ੍ਰੇਯੀ! ਵੇਦ ਮਹਾਨ ਭੂਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸਵਾਸ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਗਵੇਦ, ਯਜੁਰਵੇਦ, ਸਾਮਵੇਦ, ਅਥਰਵੇਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਹੀ ਨਿਸ਼ਾਸ ਹਨ।

ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲਈਆਂ ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੇਂ ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਤੇ ਰੱਬੀ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮੰਜ਼ਿਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅੰਗਮੀ ਸੱਚ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਰੱਬੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਈਏ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਜਾਂ ਧਰਮ ਬਾਨੀ ਨੇ ਜੇ ਰੱਬੀ ਨਾਦ ਸੁਣਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਰੂਪ ਨੂੰ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਦ ਜਾਂ ਇਲਹਾਮ ਭਾਵੇਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਜ਼ਲ ਹੋਇਆ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਹਰ ਧਰਮ ਦਾ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

1.8 ਸਿੱਖ ਧਰਮ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਟਾਇਨਬੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਏਥੇ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਧਰਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਇਸਲਾਮੀ ਅਥਵਾ

ਸਾਮੀ ਤੇ ਈਸਾਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਪਾਕ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਇਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਧਰਮ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਤਰਕ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਦਾਚਾਰੀ, ਵਿਵਹਾਰੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਅਥਵਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਾਲੀਆਂ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਸਨ। ਏਸ ਧਰਮ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੱਤ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲੱਭਣਾ ਕਠਿਨ ਹੈ।”

ਇਸ ਧਰਮ ਦੀ ਪੈਗੰਬਰੀ ਅਜ਼ਮਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਦੈਵੀ ਹੋਣ ਦਾ ਬਖਾਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ:

(ੳ) ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ

ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੇ॥

(ਅ) ਤਾ ਮੈ ਕਹਿਆ ਕਹਣੁ ਜਾਂ ਤੁਝੈ ਕਹਾਇਆ॥

(ੲ) ਜਿਉ ਬੋਲਾਏ ਤਿਉ ਬੋਲੀਐ ਜਾ ਆਪਿ ਬੁਲਾਏ ਸੋਇ॥

(ਸ) ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਸਤਿ ਕਰਿ ਜਾਣਹੁ ਗੁਰਸਿਖਹੁ॥

ਹਰਿ ਕਰਤਾ ਆਪਿ ਮੁਹਹੁ ਕਢਾਏ॥

(ਹ) ਹਉ ਆਪਹੁ ਬੋਲਿ ਨ ਜਾਣਦਾ

ਮੈ ਕਹਿਆ ਸਭੁ ਹੁਕਮਾਉ ਜੀ

ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਖਜਾਨਾ ਬਖਸਿਆ

ਗੁਰਿ ਨਾਨਕਿ ਕੀਆ ਪਸਾਉ ਜੀਉ॥

ਮੈ ਬਹੁੜਿ ਨ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਭੁਖੜੀ

ਹਉ ਰਜਾ ਤ੍ਰਿਪਤ ਅਘਾਇ ਜੀਉ॥

ਉਪਰੋਕਤ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਅਸਲ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀਆਂ 'ਤੇ ਉਤਰੇ ਰੱਬੀ ਬੋਲਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੈਗੰਬਰ ਜਾਂ ਧਰਮ ਬਾਨੀ ਰੱਬੀ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਾਹਕ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਧਰਮ ਯਹੂਦੀ, ਇਸਾਈ, ਇਸਲਾਮ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਆਦਿ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵੱਲ ਜੇਕਰ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰੀਏ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨਾਲ ਰੂਬਰੂ ਹੋਈਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਨੇ ਖੁਦ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ 'ਦੈਵੀ ਬਚਨ' ਧਰਤਿ ਲੋਕਾਈ ਲਈ ਭੇਜੇ।

ਇਹ ਕਾਰਜ ਭਾਵੇਂ ਯਹੂਦੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਅਬਰਾਹਮ ਜਾਂ ਮੋਜ਼ਿਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਇਸਾਈ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਯਿਸੂ ਰਾਹੀਂ ਜਾਂ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਰਾਹੀਂ। ਪੂਰਬੀ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਦ੍ਰਸ਼ਟਾਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮਹਾਵੀਰ ਜੈਨ ਅਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ 'ਸੱਚ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਜੈਨ ਧਰਮ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ ਪਰ ਕਿਸੇ ਰਹੱਸਮਈ

ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਸ਼ਰਸਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਇਹੀ ਰਹੱਸਮਈ ਗਿਆਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਭਲੇ ਹਿਤ, ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਇਸੇ ਕਰਕੇ 'ਬਾਰਸ਼ੇ ਰਹਿਮਤ' ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਨਾਲ ਵੀ ਨਿਵਾਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਲਾਹੀ ਰਹਿਮਤ, ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਜਾਂ ਧਰਮ ਬਾਨੀਆਂ 'ਤੇ ਉਤਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਰਹਿਮਤ ਸ਼ਬਦੀ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀ ਕਾਲੀ ਬੇਲੀ ਰਾਤ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਸੱਚ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਵਿੱਚ ਭੁੱਜ ਰਹੀ ਲੋਕਾਈ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦੇ ਠੰਡੇ ਮਿੱਠੇ ਝਰਨਿਆਂ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਗੋਂ ਠੰਡੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਛਾਵਾਂ ਬਣ ਕੁਲ ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਦਰਦ ਆਪਣੇ ਸੀਨੇ ਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਿੱਛੇ ਕੀਤੀ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿਥੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਫ਼ਰਕ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਸੇ ਧਰਮ, ਕੌਮ ਅਤੇ ਖਿੱਤੇ ਵਾਸਤੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵੱਲ ਵੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਕਰਤਾਰੀ ਰਚਨਾ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।

- (1) ਜਦ ਪਵਿਤਰ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਕੁਲ ਕਾਇਨਾਤ ਦਾ ਪ੍ਰਾਣ ਕੇਂਦਰ ਹਨ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਸਾਰੀ ਪ੍ਰਗਟਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਪੈਗੰਬਰੀ ਅਜ਼ਮਤ ਨੇ ਇਸ ਰੱਬੀ ਆਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਲਿਪੀਬੱਧ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਯ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਮੌਖਿਕ ਕਿਉਂ ਰੱਖਿਆ।
- (2) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਮੌਖਿਕ ਰਵਾਇਤ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਸਰਬ ਪ੍ਰਥਮ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਲਿਪੀਬੱਧ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੁਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪੈਗੰਬਰੀ ਲੜੀ (ਜਾਂ ਧਰਮ ਬਾਨੀ) ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਲੇਖਕ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਸਥਾਪਤੀ ਕਰਨ ਪਿੱਛੇ ਕੀ ਭਾਵਨਾ ਸੀ।
- (3) ਮੌਖਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨੀਝ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਅਤੇ ਸਦੈਵ ਸਮਿਆਂ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਨੂੰ ਕਿੰਤੂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਖੁਦ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਲਿਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸਦੀ ਸੰਪਾਦਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਪਵਿਤਰ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਮੌਖਿਕ ਰੱਖਣ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਲਈਏ ਤਾਂ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਹੀ ਇਕ ਤੇ ਮੌਖਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨੇ ਜੇ 'ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ' ਨਾਲ ਖਿਲਵਾੜ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਦਾ ਉਤਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਦੂਸਰਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀਆਂ ਵੱਲੋਂ 'ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ' ਲਈ ਲਿਖਤ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਵੇਗਾ ਜੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤਰਕ ਸੰਗਤ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।

ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਿੰਨ ਥੀਸਿਸਾਂ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਹੈ ਜੋ ਕੁਲ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਲਈ ਮੌਖਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ੀ ਵੀ ਗਰਦਾਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮੱਸਿਆ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੰਕਲਪ ਵਜੋਂ ਵਧ ਤਸੱਵਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੁਸ਼ਟੀ ਹਿਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿਚ ਇਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਹੈ, ਇਕ ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਇਕ ਪੈਗੰਬਰੀ ਅਜ਼ਮਤ।

ਹਿਰਾਕਲੀਟਸ ਸੁਪ੍ਰਸਿਧ ਗਰੀਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਸੁਕਰਾਤ ਦੇ ਸਕੂਲ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੌਖਿਕ ਰਵਾਇਤ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੱਦ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

”ਜਦ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੈਰ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ, ਦੂਜਾ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਿਆ ਬਦਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।”

ਹਿਰਾਕਲੀਟਸ ਦੇ ਥੀਸਿਸ ਦਾ ਇਹ ਨਿਚੋੜ ਵੱਡੇ ਧਿਆਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਜੋਂ ਵਰਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਬਰੈਕਟਾਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਗਲੇ ਪਲ ਵਿਚ ਦੂਜਾ ਪੈਰ ਰੱਖੇ ਜਾਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਜੇਕਰ ਦਰਿਆ ਬਦਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਮੌਖਿਕ ਰੱਖਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੀ ਆਸ ਕਿਵੇਂ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਜਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਜਮਾ ਘਟਾਓ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਰੋਕ ਸਕਦੇ ਹੋ?

ਹਿਰਾਕਲੀਟਸ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਥੀਸਿਸ ਉਪਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਗਿਆਨੀ ਕਾਪਰਨੀਕਸ ਨੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਹਿਰਾਕਲੀਟਸ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਤ ਹੁੰਦੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, ”ਮਹਾਨ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਹਿਰਾਕਲੀਟਸ! ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਪਹਿਲਾ ਪੈਰ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ, ਦੂਜਾ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਵਲ ਦਰਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਦਲਿਆ ਸਗੋਂ ਤੂੰ ਖੁਦ ਵੀ ਬਦਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ” ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਥੀਸਿਸ ਮੌਖਿਕ ਪਰੰਪਰਾ 'ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਟੇਢਾ ਅਤੇ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਕਾਪਰਨੀਕਸ ਰੱਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਪਲ ਪਲ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਬਿਰਤੀ ਬਦਲਦੀ ਹੈ, ਪਹਿਲੇ ਥੀਸਿਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾਂ ਤ੍ਰੇੜੀ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਰਹਿ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।

ਤੀਸਰਾ ਕਥਨ ਪੈਗੰਬਰੀ ਅਜ਼ਮਤ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪੈਗੰਬਰੀ ਅਜ਼ਮਤ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਇਹ ਮਹਾਂਵਾਕ ਮੌਖਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਮੁੱਢੋਂ ਹੀ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਵਿੱਤਰ ਬੋਲ ਹਨ:

ਲਿਖੇ ਬਾਝਹੁ ਸੁਰਤਿ ਨਾਹੀ ਬੋਲਿ ਬੋਲਿ ਗਵਾਈਐ॥

ਜਿਥੈ ਜਾਇ ਬਹੀਐ ਭਲਾ ਕਹੀਐ ਸੁਰਤਿ ਸਬਦੁ ਲਿਖਾਈਐ॥

1.9 ਸਾਰ

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮੌਖਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਦਲਾਅ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਰੋਕਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਦਲਾਅ ਨਾਲ ਪਵਿੱਤਰ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਫੇਰ ਬਦਲ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ। ਫਲਸਰੂਪ ਧਰਮ ਅਤੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਕਿੰਤੂਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਤਾਂ ਜਿੰਦਗੀ ਭਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ ਪਰ ਸਿੱਖ ਪੈਗੰਬਰੀ ਅਜਮਤ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਨੀਝ ਨਾਲ ਉਪਰੋਕਤ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਮੰਥਨ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਤਾਂ ਹੀ ਮੌਖਿਕ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕੇ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ।

1.10 ਪੜ੍ਹਣਯੋਗ ਪੁਸਤਕਾਂ

- ਵਿਸ਼ਵ ਧਰਮ ਬਾਨੀ, ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਪਦਾਇ ਅਤੇ ਚਿੰਤਕ (ਚਾਰ ਭਾਗ), ਸਰਬਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. (ਸੰਪਾ.), ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
- ਡਾ. ਸਰਬਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ, ਸਿੱਖ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।
- ਡਾ. ਸਰਬਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਲਿਖੇ ਬਾਝਹੁ ਸੁਰਤਿ ਨਾਹੀ, ਐਸਥੈਟਿਕ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ।
- Teja Singh, The Sikh Religion, Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee, Amritsar.
- Sukhbir Singh Kapoor, The Sikh Religion and The Sikh People.
- Khazan Singh, History and Philosophy of the Sikh Religion.

ONE YEAR DIPLOMA IN SIKH THEOLOGY

Semester-I

Paper- Theological development of Sikhism

Unit 1-Guru Nanak dev: The founder

Structure

- 1.0 ਉਦੇਸ਼
- 1.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ
- 1.2 ਜੀਵਨ
- 1.3 ਬਚਪਣ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ
- 1.4 ਵਿਆਹ
- 1.5 ਸੰਸਾਰਕ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮਤਾ
- 1.6 ਤਲਵੰਡੀ ਤੋਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ
- 1.7 ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ
- 1.8 ਉਦਾਸੀਆਂ
 - 1.8.1 ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ
 - 1.8.2 ਦੂਸਰੀ ਉਦਾਸੀ
 - 1.8.3 ਤੀਸਰੀ ਉਦਾਸੀ
 - 1.8.4 ਚੌਥੀ ਉਦਾਸੀ
- 1.9 ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ
 - 1.9.1 ਰੱਬ ਇਕ ਹੈ
 - 1.9.2 ਨਾਮ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ
 - 1.9.3 ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਪਿਆਰ
 - 1.9.4 ਸੰਨਿਆਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ
 - 1.9.5 ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਵਿਰੋਧ
 - 1.9.6 ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ
 - 1.9.7 ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸਤਕਾਰ

1.9.8 ਪੁਰੋਹਿਤ ਵਰਗ ਦਾ ਖੰਡਨ

1.9.9 ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਖੰਡਨ

1.9.10 ਹੁਕਮ

1.10 ਮਹੱਤਵ

1.11 ਸਾਰ

1.0 ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਜਗਤ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ, ਪਾਠਕਾਂ ਅਤੇ ਜਨ ਸਧਾਰਨ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਸੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚਲ ਕੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸਵਾਰ ਸਕੀਏ।

1.1 ਜਾਣ ਪਛਾਣ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਜਗਤਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦਸ਼ਾ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਤਿ ਵੀ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਧਰਤਿ 'ਤੇ ਪਾਪ ਕਰਮ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਐਸੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਸਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਲੋਕ 'ਤੇ ਆਏ। 15 ਵੀਂ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮੱਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਵਹਿਮ-ਭਰਮ, ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਏ ਸਨ। ਕੁਲ ਕਾਇਨਾਤ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਭਟਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਅਧਰਮ, ਝੂਠ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਆਦਿ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ। ਅਖੌਤੀ ਉਚੀ ਜਾਤਿ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤਿ ਵਾਲੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਆਦਿ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਧਰਮ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਨਾ ਮਾਤਰ ਹੀ ਸੀ, ਧਰਮ ਦੀ ਆੜ ਹੇਠ ਬੜੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਖੰਡ, ਆਡੰਬਰ ਆਦਿ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਾਜੇ ਲੋਕ ਪਰਜਾ 'ਤੇ ਹੀ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਖੁਦ ਜਨਤਾ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਟਕਦੀ ਹੋਈ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਰਾਹ ਦਿੰਦਿਆਂ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਸੱਚ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਮੰਤਰ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਬਾਣੀ ਕਾਰਨ ਕੁੱਲ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ, ਸਿੱਖ ਸੇਵਕ ਬਣ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਕ ਮਹਾਨ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ, ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

1.2 ਜੀਵਨ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਨੂੰ ਕੁੱਲ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਹਿੱਸਾ 1469 ਈ. ਤੋਂ 1499 ਈਸਵੀ ਤਕ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਤਾਲੀਮ, ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਪਾਸ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਜਾਣਾ ਆਦਿ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਹਿੱਸਾ 1499 ਈ. ਤੋਂ 1521 ਈ. ਤਕ

ਉਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਤੀਸਰਾ 1521 ਈ. ਤੋਂ 1539 ਈਸਵੀ ਤੱਕ ਦਾ ਆਖਰੀ ਸਮਾਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬਿਤਾਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ 1469 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਰਾਇ ਭੋਇ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਹੁਣ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਕਲਿਆਣ ਦਾਸ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਜੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਭੈਣ ਵੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਸੀ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਆਪ ਤੋਂ 5 ਕੁ ਸਾਲ ਵੱਡੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ 'ਬੇਬੇ' ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਸਿੱਖ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਜੋਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਹਿਚਾਣਿਆ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੋਦੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

1.3 ਬਚਪਣ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਬੜੇ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਸ਼ੀਲ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਝੁਕਾਅ ਖੇਡਾਂ ਵੱਲ ਘੱਟ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵੱਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਅਕਸਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ 7 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਪੰਡਤ ਗੋਪਾਲ ਜੀ ਪਾਸ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਗਣਿਤ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਪੰਡਿਤ ਗੋਪਾਲ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਤ ਬ੍ਰਿਜਨਾਥ ਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਮੌਲਵੀ ਕੁਤਬੁਦੀਨ ਤੋਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਘੱਟ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਧੂ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ 9 ਸਾਲ ਦੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਪ੍ਰੋਹਤ ਹਰਦਿਆਲ ਨੂੰ ਜਨੇਊ ਪਾਉਣ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਜਨੇਊ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿਰਫ ਦਇਆ, ਸੰਤੋਖ, ਜਤ-ਸਤ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਜਨੇਊ ਹੀ ਪਾਉਣਗੇ। ਜਿਹੜਾ ਨਾ ਟੁੱਟੇ, ਨਾ ਸੜੇ, ਨਾ ਗਲੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਲਾ ਹੋਵੇ।

ਦਇਆ ਕਪਾਹ ਸੰਤੋਖ ਸੁਤੁ ਜਤੁ ਗੰਢੀ ਸਤੁ ਵਟੁ ॥

ਏਹੁ ਜਨੇਊ ਜੀਅ ਕਾ ਹਈ ਤ ਪਾਡੇ ਘਤੁ ॥

ਨਾ ਏਹੁ ਤੁਟੈ ਨ ਮਲੁ ਲਗੈ ਨਾ ਏਹੁ ਜਲੈ ਨ ਜਾਇ ॥

ਪੰਨੁ ਸੁ ਮਾਣਸ ਨਾਨਕਾ ਜੋ ਗਲਿ ਚਲੇ ਪਾਇ ॥ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ - ਅੰਗ ੪੭੧

1.4 ਵਿਆਹ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਬਟਾਲਾ ਨਿਵਾਸੀ ਮੂਲ ਚੰਦ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ 14 ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰੀਚੰਦ ਅਤੇ ਲਖਮੀ ਦਾਸ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਨਾ ਹਟਾ ਸਕੀਆਂ।

1.5 ਸੰਸਾਰਕ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮਤਾ

ਪਿਤਾ ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਜਦੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਏ ਦੇਖਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸੰਸਾਰੀ ਬਿਰਤੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕੋਈ ਕਮਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਘਰ ਤੋਰੇਗਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੱਝਾਂ ਚਾਰਨ ਦਾ

ਕੰਮ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ। ਮੱਝਾਂ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਦਿੰਦੀਆਂ ਜਦੋਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਕੰਮ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਚ ਲਾ ਲਿਆ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉੱਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾ ਦਿਖਾਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ 20 ਰੁਪਏ ਦੇ ਕਰ ਕੇ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੋਰਿਆ ਪਰ ਉੱਥੇ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਭੁੱਖੇ ਸਾਧੂਆਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਮਿਲਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਾਇਆ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਸੌਦੇ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

1.6 ਤਲਵੰਡੀ ਤੋਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਜਦੋਂ 20 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਭਾਈਆ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈਆ ਜੈ ਰਾਮ ਦੀ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਲੋਧੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿਚ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ 'ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੋਦੀ ਖਾਨੇ (ਅੰਨ ਭੰਡਾਰ) ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਕੰਮ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਜੋ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਉਹ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੰਦੇ।

1.7 ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਆਪ ਜੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਵੇਰੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਗਏ ਪਰ ਵਾਪਸ ਨਾ ਆਏ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਅਲੋਪ ਰਹੇ। ਉਹ ਸੱਚਖੰਡ ਗਏ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਹੀ ਉਸੇ ਨਦੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਏ ਤੇ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਤੋਂ ਦੇ ਕੇ ਅਗਲਾ ਕਾਰਜ/ਵੱਡਾ ਮਿਸ਼ਨ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

1.8 ਉਦਾਸੀਆਂ

ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਤੇ ਸੱਚਖੰਡ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਖੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਲੰਬੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਨਿਕਲ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲਗਪਗ 21 ਵਰ੍ਹੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕੀਤੇ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ 4 ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਚਾਰੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਚਾਰੇ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਪੂਰਬ, ਪੱਛਮ, ਉੱਤਰ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ।

1.8.1 ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ 'ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੋਧਣਿ ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ' ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਹਿੱਤ ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਉੱਥੇ ਸੂਰਜ ਦਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਕਾਫੀ ਲੋਕ ਇਕੱਤਰ ਸਨ। ਲੋਕ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ ਮੌਕੇ ਅੱਗ ਨਹੀਂ ਬਾਲੀਦੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਕੁਝ ਰਿੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਹਿਮ-ਭਰਮ, ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉੱਥੇ ਅੱਗ ਬਾਲੀ ਅਤੇ ਪਕਵਾਨ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ। ਧੂੰਆਂ ਉਠਦਾ ਦੇਖ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਝਗੜੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਉਲ ਜਲੂਲ ਵੀ ਬੋਲੇ। ਪਰ

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਬਚਨਾਂ ਨਾਲ ਸਭ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਇੱਥੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੀਰਥ ਹਰਿਦੁਆਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਹਰਿਦੁਆਰ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਲੋਕ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਸੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਬੋਲੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਪਾਣੀ ਸੁੱਟਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਅਜੀਬੋ ਗਰੀਬ ਵਰਤਾਰਾ ਦੇਖ ਕੇ ਲੋਕ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਕਿਉਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖੇਤ ਸੁੱਕ ਰਹੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਲੋਕ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਤੇ ਹੱਸੇ। ਤੇਰੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇਗਾ। ਅੱਗੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਕਿਉਂ ਸੁੱਟਦੇ ਹੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਇੱਥੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੱਤਰਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਜੋ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ, ਪਾਣੀ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚੇਗਾ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਇਹ ਦਲੀਲ ਭਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰੇ ਵਹਿਮ ਭਰਮ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਬਣ ਗਏ।

ਹਰਿਦੁਆਰ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਜੋਗ ਮੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਗੋਰਖਮਤਾ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਜਿੱਥੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਸਿੱਧ ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਹਾਰ ਗਏ ਅਤੇ ਗੋਰਖ ਮਤੇ ਦਾ ਨਾਮ ਬਦਲ ਕੇ ਨਾਨਕਮਤਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਾਨਕਮਤੇ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਬਨਾਰਸ ਪਹੁੰਚੇ। ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਪੰਡਤ ਚਤੁਰ ਦਾਸ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਚਤੁਰ ਦਾਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਨਿਰਉੱਤਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਨਾਰਸ ਵਿਖੇ ਮੌਜੂਦ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਤੇ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਗੋਸ਼ਟ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਯੋਗ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਬਨਾਰਸ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਗਯਾ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਪਟਨਾ ਪੁੱਜੇ। ਇਥੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸਾਲਸ ਰਾਏ ਜੌਹਰੀ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਕੀਮਤੀ ਰਤਨ ਦੇ ਕੇ ਮੁੱਲ ਪਵਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾਲਸ ਰਾਏ ਜੌਹਰੀ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਸਾਲਸ ਰਾਏ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਦਰਸ਼ਨੀ ਭੇਟਾ ਹੀ 100 ਰੁਪਏ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 100 ਰੁਪਏ ਵਾਪਸ ਕਰ ਸਾਲਸ ਰਾਏ ਦੀ ਖੋਟੇ ਖਰੇ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦੀ ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਲਸ ਰਾਏ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਬਣਾ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਉਥੇ ਇਕ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵੀ ਬਣਾਈ। ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਕਾਮਰੂਪ ਪਹੁੰਚੇ। ਅਸਾਮ ਦੇ ਵਿਚ ਨੂਰਸ਼ਾਹ ਜਿਹੀਆਂ ਜਾਦੂਗਰਨੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛਲਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਦੂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਰ ਕੇ ਉਥੇ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਬਣਾਈ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਅਸਾਮ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਜਗਨਨਾਥਪੁਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੀਰਥ ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰੰਪਰਾਗਤ ਆਰਤੀ ਦੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਾਂਧਿਆਂ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹਰ ਵਕਤ ਹੋ ਰਹੀ ਆਰਤੀ ਨੂੰ ਗਾਇਨ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ।

ਗਗਨ ਮੈ ਥਾਲੁ ਰਵਿ ਚੰਦੁ ਦੀਪਕ ਬਨੇ ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਜਨਕ ਮੋਤੀ ॥

ਪੂਪੁ ਮਲਆਨਲੋ ਪਵਣੁ ਚਵਰੋ ਕਰੇ ਸਗਲ ਬਨਰਾਇ ਫੂਲੰਤ ਜੋਤੀ ॥੧॥

ਕੈਸੀ ਆਰਤੀ ਹੋਇ ਭਵ ਖੰਡਨਾ ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ॥ ਅਨਹਤਾ ਸਬਦ ਵਾਜੰਤ ਭੇਰੀ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

ਸਹਸ ਤਵ ਨੈਨ ਨਨ ਨੈਨ ਹੈ ਤੋਹਿ ਕਉ ਸਹਸ ਮੂਰਤਿ ਨਨਾ ਏਕ ਤੋਹੀ ॥

ਸਹਸ ਪਦ ਬਿਮਲ ਨਨ ਏਕ ਪਦ ਗੰਧ ਬਿਨੁ ਸਹਸ ਤਵ ਗੰਧ ਇਵ ਚਲਤ ਮੋਹੀ ॥੨॥

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ ॥ ਤਿਸ ਕੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ ॥
ਗੁਰ ਸਾਖੀ ਜੋਤਿ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ ॥ ਜੇ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਸੁ ਆਰਤੀ ਹੋਇ ॥੩॥
ਹਰਿ ਚਰਣ ਕਮਲ ਮਕਰੰਦ ਲੋਭਿਤ ਮਨੋ ਅਨਦਿਨੋ ਮੋਹਿ ਆਹੀ ਪਿਆਸਾ ॥
ਕ੍ਰਿਪਾ ਜਲੁ ਦੇਹਿ ਨਾਨਕ ਸਾਰਿੰਗ ਕਉ ਹੋਇ ਜਾ ਤੇ ਤੇਰੈ ਨਾਮਿ ਵਾਸਾ ॥੪॥੧॥੨॥੯॥ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ - ਅੰਗ
੬੬੩

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਉਪਦੇਸ਼, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਆਰਤੀ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਪਾਂਡੇ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਗਨਨਾਥਪੁਰੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਪੰਜਾਬ ਆਏ।

1.8.2 ਦੂਸਰੀ ਉਦਾਸੀ

ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪੰਜਾਬ ਰੁਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦੂਸਰੀ ਉਦਾਸੀ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਉਦਾਸੀ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਜੀ ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਜੋ ਜੈਨੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਸਥਾਨ ਸੀ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਜੈਨ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵ ਹੱਤਿਆ ਇਕ ਪਾਪ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜੈਨੀ ਜੂਆਂ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦੇ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਆਪਣੀ ਵਿਸਟਾ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਜੀਵ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਕਰਮ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ 'ਫੋਲਿ ਫਦੀਹਤਿ ਮੁਹਿ ਲੈਨਿ ਭੜਾਸਾ ਪਾਣੀ ਦੇਖਿ ਸਗਾਹੀ' ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿੰਸਾ ਤੇ ਵਹਿਮ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉੱਠ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਪਹਿਚਾਨਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਉਦਾਸੀ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕੌਡਾ ਰਾਖਸ਼ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੌਡੇ ਰਾਕਸ਼ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਖਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਤੇਲ ਦੇ ਕੜਾਹੇ ਵਿਚ ਸਾੜਨ ਵਾਸਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਅਤੇ ਕੌਡੇ ਰਾਕਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਸੱਚ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸੰਗਲਾਦੀਪ ਪਹੁੰਚੇ। ਉੱਥੋਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸ਼ਿਵਨਾਥ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਖ ਲਈ ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ ਵਾਲੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਲਈ ਭੇਜੀਆਂ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਨ ਕਰਕੇ 'ਗਾਛਹੁ ਪੁੜੀ ਰਾਜ ਕੁਆਰਿ' ਅਨੁਸਾਰ ਕਿ ਹੇ ਬੱਚੀਓ ਜਾਓ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਗਾਓ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਤਾਂ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਮੋਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਦੇਖ ਰਾਜਾ ਸ਼ਿਵਨਾਥ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਢਹਿ ਪਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਕੀਤੀ।

1.8.3 ਤੀਸਰੀ ਉਦਾਸੀ

ਦੂਸਰੀ ਉਦਾਸੀ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਤਲਵੰਡੀ ਠਹਿਰੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਘਰ ਬਾਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਫਿਰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਇਸ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੁਖ ਉੱਤਰ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਕੀਤਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚਰਚਾ ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਸਿੱਧ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਕਰਦੇ ਨੇ 'ਕਉਨ ਸਕਤਿ ਤੋਹਿ ਇਥੇ ਲਿਆਈ' ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਫੁਰਮਾਇਆ 'ਨਾਨਕੁ ਨਾਮੁ ਜਪੇ ਗਤਿ ਪਾਈ' ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਕ ਖੱਪਰ ਦੇ ਕਰਕੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਤਲਾਬ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅਜ਼ਮਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀਰੋ ਮੋਤੀ ਜਵਾਹਰਾਤ ਆਦਿ ਦਿਖਾਏ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਚਾਲ ਨੂੰ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਪਾਣੀ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖੱਪਰ ਖਾਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉੱਥੇ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੀ ਇਸ ਕਰਨੀ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧ ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਹੋਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਨਾ 938 ਤੋਂ 946 ਅੰਕ 'ਤੇ 'ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ' ਬਾਣੀ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧਾਂ

ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਲੱਦਾਖ ਪਹੁੰਚੇ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਨਕ ਲਾਮਾ ਆਖ ਕੇ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਉਦਾਸੀ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਮਟਨ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਿਆਲਕੋਟ ਪੁੱਜੇ। ਇੱਥੇ ਹਮਜ਼ਾ ਗੌਸ ਨਾਂ ਦੇ ਪੀਰ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਅਧਰਮੀਆਂ ਦਾ ਨਗਰ ਆਖ ਕੇ ਗਰਕ ਕਰਨ ਦਾ ਅਹਿਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰੋਂ ਇਕ ਪੈਸੇ ਦਾ ਸੱਚ ਤੇ ਇਕ ਪੈਸੇ ਦਾ ਝੂਠ ਖਰੀਦਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ। ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਜਿਉਣਾ ਝੂਠ ਤੇ ਮਰਨਾ ਸੱਚ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਕਾਗਜ਼ ਪੀਰ ਹਮਜ਼ਾ ਗੌਸ ਅੱਗੇ ਧਰੇ। ਹਮਜ਼ਾ ਗੌਸ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਅਧਰਮੀ ਨਹੀਂ ਧਰਮੀ ਵੀ ਹਨ। ਹਮਜ਼ਾ ਗੌਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਗਿਆਨ ਖੜਗ ਦਾ ਕਾਇਲ ਹੋ ਗਿਆ।

1.8.4 ਚੌਥੀ ਉਦਾਸੀ

ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੱਧ ਪੂਰਬੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਮੱਕੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਯਾਤਰੀ ਹਾਜ਼ੀ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਹਾਜ਼ੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੱਜ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਵਰਗੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਤਲਵੰਡੀ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਪਾਕਪਟਨ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਪਾਕਪਟਨ ਵਿਖੇ ਸੂਫ਼ੀ ਮੱਤ ਦੇ ਚਿਸ਼ਤੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦੇ ਸ਼ੇਖ ਇਬਰਾਹਿਮ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਰਸਤੇ ਰਾਹੀਂ ਮੱਕੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਮੱਕਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਆਗਮਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਮੱਕਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਵਪਾਰਕ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਮੱਕੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਪ ਕਾਬੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਪੈਰ ਕਰਕੇ ਸੌਂ ਗਏ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਹੋਵੇ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਮੇਂ ਮੱਕੇ ਕਾਅਬੇ ਨੂੰ ਸਿਜਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਾਅਬੇ ਵੱਲ ਪੈਰ ਪਸਾਰਨੇ ਤਾਂ ਇਕ ਭਾਰੀ ਕੁਫਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇੰਜ ਸੁੱਤਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਹਾਜ਼ੀ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਜੀਵਨ ਨਾਮੇ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਹਾਜ਼ੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਠੁੱਡਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਉਲ-ਜਲੂਲ ਬੋਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਿੱਤਰਾ ਮੈਂ ਪਰਦੇਸੀ ਹਾਂ। ਜਿਧਰ ਰੱਬ ਦਾ ਘਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਲੱਤਾਂ ਉੱਧਰ ਨੂੰ ਕਰ ਦਿਓ। ਜੀਵਨ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਕਾਅਬੇ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੁਮਾਈਆਂ ਤਾਂ ਕੀ ਤੱਕਿਆ ਕਾਅਬਾ ਵੀ ਉਸ ਪਾਸੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੈਰ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਾਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਰਬਵਿਆਪਕਤਾ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਸਾਰੇ ਹਾਜ਼ੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਆ ਜੁੜੇ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਜਦੋਂ ਹਾਜ਼ੀਆਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦੂ ਹੋ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦਾ ਰਚਿਆ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਪੁਤਲਾ ਹਾਂ। ‘ਨ ਹਮ ਹਿੰਦੂ ਨ ਮੁਸਲਮਾਨ’ ਕਾਜ਼ੀ ਹਾਜ਼ੀਆਂ ਨੇ ਫਿਰ ਪੁੱਛਿਆ ਹਿੰਦੂ ਰੱਬ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅਮਲਾਂ ਦਾ ਨਿਬੇੜਾ ਹੋਵੇਗਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ

ਬਾਬਾ ਆਖੇ ਹਾਜ਼ੀਆ ਸੁਭਿ ਅਮਲਾ ਬਾਝਹੁ ਦੇਨੇ ਰੋਈ।

ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੁਇ ਦਰਗਹ ਅੰਦਰਿ ਲਹਨਿ ਨ ਢੋਈ।

ਹਾਜ਼ੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਖੜਾਵਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮੱਕੇ ਤੋਂ ਮਦੀਨੇ ਤੇ ਫਿਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਬਗਦਾਦ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਬਗਦਾਦ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਫਕੀਰ ਸ਼ਾਹ ਬਹਿਲੋਲ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਉਸ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਯਾਦਗਾਰੀ ਥੜ੍ਹਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਥੜ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੰਧ ਵਿਚ ਉਤੇ ਜੋ ਇਬਾਰਤ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਉਸ ਥਾਂ ਹਿਜਰੀ 929 ਮੁਤਾਬਕ 1520-21 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੇ। ਬਗਦਾਦ ਤੋਂ ਆਪ ਤਹਿਰਾਨ, ਕੰਧਾਰ ਤੇ ਫਿਰ ਕਾਬਲ ਪਹੁੰਚੇ। ਕਾਬਲ ਉਸ ਸਮੇਂ

ਬਾਬਰ ਦੇ ਰਾਜ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਾਬਲ ਵਿਖੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ। ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਆਪ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਤੇ ਖੈਬਰ ਪਾਸ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਪਹੁੰਚੇ। ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਵਿਖੇ ਪਹਾੜੀ ਉੱਪਰ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਦਾ ਡੇਰਾ ਸੀ। ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਦੇ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਪਾਣੀ ਦਾ ਚਸ਼ਮਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੋ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸਰੋਤ ਸੀ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਉਸ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਕੋਲ ਅਰਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਫਿਰ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਪਰ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਨਾ ਮੰਨਿਆ। ਅਖੀਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਤਿ ਕਰਤਾਰ ਕਹਿ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਥੱਲਿਓਂ ਪੱਥਰ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਚਸ਼ਮਾ ਵਹਿ ਤੁਰਿਆ। ਨਗਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ। ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਏ ਵੇਖ ਹੋਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਪੱਥਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪਹਾੜ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਰੋੜ੍ਹਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਡੋਲ ਚਿੱਤ ਰਹੇ ਜਦੋਂ ਪੱਥਰ ਆਪ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿ ਕਰਤਾਰ ਆਖ ਆਪਣੇ ਪੰਜੇ ਨਾਲ ਉਸ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪੰਜਾ ਉਸ ਪੱਥਰ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤੇ ਪੱਥਰ ਉਥੇ ਹੀ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਇਹ ਕੌਤਕ ਵੇਖ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਅੰਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਢਹਿ ਪਿਆ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਜੋ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਆਪ ਜੀ ਸੈਦਪੁਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਬਾਬਰ ਨੇ ਸੈਦਪੁਰ ‘ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਘਟਨਾ 1521-22 ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੀ ਹੈ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੈਦਪੁਰ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਉਹ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੈਦਪੁਰ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਆਪ ਤਲਵੰਡੀ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਤਲਵੰਡੀ ਤੋਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਰਾਵੀ ਕੰਢੇ ਸਥਿਤ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

1.9 ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ

1.9.1 ਰੱਬ ਇਕ ਹੈ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਇਕ ਹੈ, ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਬਾਰੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ - ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਕ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸੱਚਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਭੈ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਵੈਰ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਉਹ ਅਮਰ ਹੈ, ਜੂਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦਾ ਰੱਬ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਮੌਜੂਦ, ਰੂਪ ਰਹਿਤ, ਸਰਬ ਕਲਾ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਜਦੋਂ ਜੀਵ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਫਿਰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ’। ਉਸ ਦੀ ਜਾਤ ਅਸਲ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਅਮਲ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਾਕ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੂਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਇਹ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਦਾਤਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਅਨੇਕ ਗੁਣ ਹਨ।

1.9.2 ਨਾਮ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੁੱਲ ਲੁਕਾਈ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਦੱਬੇ ਕੁਚਲੇ ਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਆਇਆ ਤੇ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸੱਚਾ ਨਾਮ ਸਭ ਬੁਰਾਈਆਂ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਕਸਰ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸੱਚਾ ਨਾਮ ਅਤੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਚਮਤਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।

1.9.3 ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਪਿਆਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਾਤ ਰੰਗ ਨਸਲ ਧਰਮ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਪਿਤਾ ਇੱਕੋ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸਭ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਚਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਉਚਤਮ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੰਗ ਅਤੇ ਨਸਲ ਦੇ ਭੇਦਭਾਵ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਭ ਦੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਭੰਡਿਆ।

1.9.4 ਸੰਨਿਆਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸੰਨਿਆਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕਾਰਜ ਸਮਝ ਕੇ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਧੁਨੀਆਂ ਤਪਾਉਣਾ, ਵਰਤ ਰੱਖਣੇ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਕੇ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਨੀ ਜਾਂ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਘੁੰਮਣਾ ਕੋਈ ਨੇਕ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਸਰੀਰਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਜਾਂ ਅਭਿਆਸ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਸੀ ਕਿ 'ਅੰਜਨ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨਿ ਰਹੀਐ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਇਵ ਪਾਈਐ' ਅਰਥਾਤ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਅਪਵਿੱਤਰਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰੋ।

1.9.5 ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਵਿਰੋਧ

ਜਾਤਿ ਪ੍ਰਥਾ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਅਣਗਿਣਤ ਜਾਤਾਂ ਤੇ ਉਪ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਾਤ ਉਸ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਜਨਮ ਤੋਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਵਿਚਾਰ ਕੌਮੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸਨ। ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਤਾਂ ਇਕ ਸੁਪਨਾ ਮਾਤਰ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਜਾਤ ਰਹਿਤ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਉਹ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਝੰਡਾ ਬਰਦਾਰ ਸਨ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਖ਼ਤਮ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਜਾਤਿ ਅਭਿਮਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵੰਡਿਆ ਸਗੋਂ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪਿਆਰ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੱਚਾਈ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ।

1.9.6 ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਸਕ ਵਰਗ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਿਲਕੁਲ ਗੰਧਲਾ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਜੁਲਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਸੱਭਿਅਤਾ ਕੁਚਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਿਰਦੋਸ਼ ਲੋਕ ਜੁਲਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਉੱਪਰਲੇ ਤਬਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਹੇਠਲੇ ਤਬਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਘਿਰਣਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਲੋਧੀਆਂ ਤੇ ਬਾਬਰ ਨੇ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਜੁਲਮ ਕੀਤੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਦਾ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਹਿਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੁਲਮ ਤੇ ਜਬਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ।

1.9.7 ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸਤਕਾਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਸਮੇਂ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਰਸਯੋਗ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਦੇ ਪਰਦੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਲ ਵਿਆਹ ਤੇ ਸਤੀ ਹੋਣਾ ਆਮ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਵਿੱਦਿਆ

ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰਦੇ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਸਭ ਰਸਮਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਤਿਸੰਗ ਸਮੇਂ ਔਰਤਾਂ ਸਮੂਹ ਰੀਤਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਭੋਜਨ ਪਕਾਉਣ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਵਰਤਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁਰਖ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਮਲ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਔਰਤ ਹੀ ਇਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਇਕ ਵੰਸ਼ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦੀ ਹੈ ਸੋ ਅਸੀਂ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਭੰਡੀਏ ਜੋ ਰਾਜਿਆਂ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ ॥ ਅੰਗ ੪੨੩

1.9.8 ਪੁਰੋਹਿਤ ਵਰਗ ਦਾ ਖੰਡਨ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਿਤ ਅਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਆਦਿ ਪੁਰੋਹਿਤ ਵਰਗ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਪੁਰਾਨ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਜ਼ੂਲ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਰਿਵਾਜਾਂ ਵਿਚ ਫਸਾ ਕੇ ਲੁੱਟਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਲੱਗਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਪੁਰੋਹਿਤ ਵਰਗ ਜੋ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਠੀਕ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਪ ਕੁਰਾਹੇ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਨੂੰ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੇਗੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਵਾਗਵਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਫਸੇ ਰਹਿਣਗੇ।

1.9.9 ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਖੰਡਨ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਬੇਜਾਨ ਹਨ, ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਡੁੱਬ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਭਵਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਉਤਾਰ ਸਕਦੀਆਂ ਇਸ ਲਈ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਫਜ਼ੂਲ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

1.9.10 ਹੁਕਮ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਜਾਂ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਕਾਰਨ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਕਰਕੇ ਮੰਨਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੇ ਮਿਹਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਉਹ ਦਰ ਦਰ ਦੀਆਂ ਠੋਕਰਾਂ ਖਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮ ਨ ਕੋਇ ॥

1.10 ਮਹੱਤਵ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨਾਲ ਪਾਪਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੀ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੀ ਆਸ ਜਾਗੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕੁਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਭਲੇ ਹਿਤ ਚਾਰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੀ ਇਹੋ ਸੀ

ਕਿ ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਭਟਕ ਰਹੀ ਲੁਕਾਈ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦੇ ਕੇ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਜੋੜਣਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਨੇ ਉਚ-ਨੀਚ, ਜਾਤਿ-ਪਾਤਿ, ਵਹਿਮ-ਭਰਮ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਅਡੰਬਰਾਂ ਦਾ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਵੀ ਕੀਤਾ।

1.11 ਸਾਰ

ਅੰਤ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਮਹਾਨ ਪੈਗੰਬਰੀ ਰੂਹ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰ ਕੇ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ, ਸਮਾਜ ਸੇਵਕ, ਸੁਧਾਰਕ, ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ, ਰਹਿਮਤਾਂ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਇਕ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਵਿਚ ਕਦੀ ਕਦਾਈ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਕੂੜ, ਵਹਿਮ ਭਰਮ ਆਦਿ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਇਕ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਸਭ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭ ਦਾ ਹੈ।

1.12 ਪੜਣਯੋਗ ਪੁਸਤਕਾਂ

- ਡਾ.ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, 2006.
- ਪ੍ਰਿੰ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਨਿਊ ਬੁਕ ਕੰਪਨੀ, ਜਲੰਧਰ, 2014.
- ਡਾ. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, ਸਮਾਣਾ, 2010.
- ਪ੍ਰਿੰ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਬਲਿਓ ਚਿਰਾਗ, ਨਿਊ ਬੁਕ ਕੰਪਨੀ, ਜਲੰਧਰ, 2004.

ONE YEAR DIPLOMA IN SIKH THEOLOGY
SEMESTER I

PAPER II: Theological development of Sikhism

UNIT 2: ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ

Structure : . .

- 2.0 ਉਦੇਸ਼
- 2.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ
- 2.2 ਮੁੱਢਲਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ
- 2.3 ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ
- 2.4 ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾਵਾਂ
- 2.5 ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਾਰਜ
- 2.6 ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ
- 2.7 ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖ
- 2.8 ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ
 - 2.8.1 ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ
 - 2.8.2 ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ
 - 2.8.3 ਗੁਰੂ
 - 2.8.4 ਸੰਸਾਰ
 - 2.8.5 ਹਉਮੈ
 - 2.8.6 ਹੁਕਮ
 - 2.8.7 ਸੇਵਾ
 - 2.8.8 ਨੈਤਿਕਤਾ
 - 2.8.9 ਲੋਕ ਅਖਾਣਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਲੋਕ/ਪੰਕਤੀਆਂ
- 2.9 ਸਾਰ
- 2.10 ਪੜ੍ਹਣਯੋਗ ਪੁਸਤਕਾਂ

2.0 ਉਦੇਸ਼

ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਜਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸੇਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।

2.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮ ਮਾਰਗ ਦੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੂਸਰੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਆਗੂ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅੰਗ ਆਖ ਕੇ ਗੁਰਤਾਗੱਦੀ 'ਤੇ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ 'ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਦਾ ਕਾਰਜ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਰ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ, ਗਹਿਰ-ਗੰਭੀਰ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜੋਤਿ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ 'ਅੰਗਹੁ ਅੰਗੁ ਉਪਾਇਓਨ' ਦਾ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਸਨ। ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਬਲਵੰਡ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਨੌਂ ਨਿਧੀਆਂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਅਤੇ ਸੀਤਲ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

2.2 ਮੁੱਢਲਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ

ਸਿੱਖੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ 31 ਮਾਰਚ, 1504 ਈ. (5 ਵੈਸਾਖ, ਸੰਮਤ 1561 ਬਿਕ੍ਰਮੀ) ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਜੀ ਦੇ ਘਰ, ਮਾਤਾ ਦਇਆ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ 'ਮੱਤੇ ਕੀ ਸਰਾਂ' ਨਾਮਕ ਸਥਾਨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸਥਾਨ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਜਲ੍ਹਿਾ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਤਰ੍ਹੇਹਨ ਗੋਤ ਦੇ ਖੱਤਰੀ ਸਨ ਜੋ ਵਣਜ ਵਪਾਰ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਸਨ।

1519 ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸੰਘਰ ਨਾਮਕ ਪਿੰਡ (ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ) ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਭਾਈ ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ (ਮਾਤਾ) ਖੀਵੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰ (ਦਾਤੂ ਜੀ ਅਤੇ ਦਾਤੂ ਜੀ) ਅਤੇ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰੀਆਂ (ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਤੇ ਬੀਬੀ ਅਨੋਖੀ ਜੀ) ਸੰਤਾਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। 1524 ਈ. ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ 'ਮੱਤੇ ਕੀ ਸਰਾਂ' ਦੇ ਉਜੜ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਲ 'ਹਰੀ ਕੇ' ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ 'ਹਰੀ ਕੇ' ਤੋਂ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਕੇ ਵਣਜ-ਵਪਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। 1526 ਈ. ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਸੰਭਾਲਣੀ ਪਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ।

2.3 ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਦੁਰਗਾ ਦੇਵੀ ਦੇ ਪੱਕੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸਨ ਅਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਦੁਰਗਾ ਦੇਵੀ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਮੰਡਲੀ ਨਾਲ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਕਾਂਗੜੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਤੀ ਲਗਨ ਦੀ ਸੁਰੂਆਤ ਸੰਘਰ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਜੋਧ ਜੀ ਤੋਂ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਭਿੱਜ ਕੇ, ਸੁਰੀਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਭਾਈ ਜੋਧ ਜੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਕੰਨੀ ਪਈ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਜੋਧ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ

ਦੀ 21ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਸੁੱਖ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਲੋਂ ਹਾਰ ਹੋਵੇ, ਸਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਲਾਹੇਵੰਦ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਜੋਧ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰੇ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1532 ਈ. ਵਿਚ ਮੰਡਲੀ ਸਮੇਤ ਦੇਵੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਰੁਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਬਹੁਤ ਦਿਲਚਸਪ ਘਟਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਜਦੋਂ ਘੋੜੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਘੋੜੀ ਰੋਕ ਕੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ- ‘ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਰਾਹ ਕਿਹੜਾ ਹੈ?’ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਰਸਤਾ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਖੁਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹੀ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਦੀ ਘੋੜੀ ਲਗਾਮ ਫੜ ਕੇ ਕਿਹਾ- ਪੁਰਖਾ ! ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਘੋੜੀ ਲਈ ਆਓ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਬਾਬੇ ਦੇ ਘਰ ਲੈ ਚੱਲਦਾ ਹਾਂ। ਧਰਮਸਾਲ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ- ਘੋੜੀ ਨੂੰ ਖੁੰਡੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਓ। ਜਦੋਂ ਅੰਦਰ ਗਏ ਤਾਂ ਕੀਰਤਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੰਜਰ ਜਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਸੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਘੋੜੀ ਦੀ ਲਗਾਮ ਫੜ ਕੇ ਲਿਆਏ ਸਨ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਦੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ : ਪੁਰਖਾ ਨਾਂ ਕੀ ਏ ਤੇਰਾ ? ਜਦ ਉੱਤਰ ਮਿਲਿਆ : ‘ਲਹਿਣਾ’ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਲਹਿਣੇਦਾਰ (ਲੈਣ ਵਾਲੇ) ਘੋੜੀਆਂ ’ਤੇ ਹੀ ਚੜ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ- ‘ਲਹਿਣੇ ਤੈਂ ਲਹਿਣਾ (ਲੈਣਾ)। ਸੁਨ ਪੁਰਖਾ ਹਮ ਨੇ ਹੈ ਦੇਣਾ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਗੁਰਗੱਦੀ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸੀ ਜੋ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਲੈਣੀ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੋਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਬਹੁਤ ਜੁਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਦੇਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਵਾਲੀ ਮੰਡਲੀ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੋ ਗਏ। ਦੇਵੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਜਾ ਰਹੀ ਮੰਡਲੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਕੀਤਾ, ਦੇਵੀ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਦੇ ਡਰਾਵੇ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਜਦੋਂ ਮੰਜਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਰਾਹੀ ਫਿਰ ਭਟਕਦੇ ਨਹੀਂ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਸੰਗਤ ਰਾਹੀਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਅੰਦਰ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ 24ਵੀਂ ਵਾਰ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 24 ਦੇਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੋਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲ ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨਿਵਾਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਹਰ ਹੁਕਮ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਰਦਾਂ ਵਾਲੀ ਘਾਲ ਘਾਲੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਲਿਕ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ) ਦੇ ਦਰ ਕਬੂਲ ਹੋਏ- ‘ਪਏ ਕਬੂਲੁ ਖਸੰਮ ਨਾਲਿ ਜਾਂ ਘਾਲ ਮਰਦੀ ਘਾਲੀ।’ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮੁੱਚੇ ਜਗਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਗੱਲ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਕਿ ਇਹ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਯੋਗ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ- ਕੀਮਤੀ ਕਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਘਾਹ ਦੀਆਂ ਪੰਡਾਂ ਚੁੱਕਣਾ, ਸਰਦੀ ਵਾਲੀਆ ਰੁੱਤ ਦੇ ਵਰਦੇ ਮੀਂਹ ਵਿਚ ਕੰਧ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਨਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰਾਵੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਮੀਂਹ ਤੇ ਗੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ

ਅਡੋਲ ਖੜੇ ਰਹਿਣਾ, ਬਿੱਲੀ ਦੁਆਰਾ ਅੱਧ ਚੱਬੀ ਚੂਹੀ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪਰੇ ਸੁੱਟਣਾ, ਗੰਦੇ ਟੋਭੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਂਸੀ ਦਾ ਗੜਵਾ ਕੱਢ ਕੇ ਲਿਆਉਣਾ ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਟਾਲ ਮਟੋਲ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਕੀਤੇ। ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਭਰੇ ਘਾਹ ਦੀ ਪੰਡ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਮਿਲਣ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ- ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਆਖਿਆ ਬਚਾ ਅੰਗਦਾ! ਏਹੁ ਭਰੀ ਨਦੀਣੁ ਦੀ ਚੁਕਿ ਲੈ। ਧਾਈਆ ਦੇ ਵਿਚਦੇ ਵਹਿਦੇ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਚਿਕੁੜੁ ਨਾਲੇ, ਚਹੁ ਜਣੀ ਚਾਇ ਕੈ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇ ਸਿਰ ਦਿਤੀ। ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਘਰੁ ਆਇਆ ਤਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦੁ ਭਰੀ ਉਤਾਰ ਕੈ ਮਾਤਾ ਦੀ ਪੈਰੀ ਜਾਇ ਪਇਆ। ਜਾ ਮਾਤਾ ਦੇਖੈ ਤਾ ਕਪੜੈ ਚਿਕੜੁ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੈਨ, ਤਾ ਮਾਤਾ ਆਖਿਆ ਜੁ, “ਜੀ, ਤੇਰੀ ਕੇਹੀ ਬਾਣ ਹੈ ਜੁ ਕੋਈ ਭਲਾ ਮਾਣੂੰ ਹੁਥੇ ਆਵੈ, ਤਿਸ ਨੂ ਚਿਕੜੁ ਭਰੀ ਪੂਲੀ ਘਾਹ ਦੀ ਸਿਰ ਦੇਹਿ। ਫਿਰ ਤੁਧੁ ਥੇ ਕਿਉ ਕੋਈ ਆਵੈ ? ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਮਿਹਰਵਾਨੁ ਬੋਲਿਆ ਜੁ, ਭੋਲੀਏ ! ਏਹੁ ਘਾਹ ਦੀ ਭਰੀ ਨਾਹੀ, ਮੈਂ ਅੰਗਦ ਦੇ ਸਿਰ ਏਹੁ ਛੜੁ ਦਿਤਾ ਹੈ।’ ਤਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦੁ ਪੈਰੀ ਪਇਆ। ਸੰਗਤ ਪੈਰੀ ਪਈ। ਤਾ ਸਭਨਾ ਸਿਖਾ ਦੇ ਮਨ ਵਸਿਆ, “ਏਸੁ ਉਪਰ ਮਹਾਪੁਰਖ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇਣ ਦਾ। ਏਹੁ ਗੁਰੂ ਹੈ।”

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪਰਖ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ 1539 ਈ. (17ਹਾੜ, 1596 ਬਿਕਰਮੀ) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਆਪਣਾ ਅੰਗ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ, ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਖਸ਼ੀ ਅਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ- ‘ਅਬ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਅੰਗ ਤੇ ਭਇਆ। ਤੁਮ ਲਹਿਣਾ ਮੈਂ ਦੇਨਾ।’ ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਗਏ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸੇ ਸਤਿਕਾਰਤ ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਗਵਾਹੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਚੇਲੇ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣਾ, ਉਲਟੀ ਗੰਗਾ ਵਹਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕਾਰਜ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੋਖ ਪੜਤਾਲ ਕੇ ਹੀ, ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਪੜਤਾਲ ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ-

ਹੋਰਿਓ ਗੰਗ ਵਹਾਈਐ ਦੁਨਿਆਈ ਆਖੈ ਕਿ ਕਿਓਨੁ ॥

.....ਸਿਖਾਂ ਪੁੜਾਂ ਘੋਖਿ ਕੈ ਸਭ ਉਮਤਿ ਵੇਖਹੁ ਜਿ ਕਿਓਨੁ ॥

ਜਾਂ ਸੁਧੋਸੁ ਤਾਂ ਲਹਣਾ ਟਿਕਿਓਨੁ ॥

2.4 ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾਵਾਂ

1539 ਈ. (22 ਅੱਸੂ, 1596 ਬਿਕਰਮੀ) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੋਂ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ। ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਮੱਲ ਅਖਾੜਿਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਦੂਰੋਂ ਨੇੜਿਓਂ ਸੰਗਤਾਂ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਇਆ। ਇਥੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ਜਦੋਂ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਮਾਯੂੰ, ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵੱਲ ਭੱਜਦਾ ਹੋਇਆ, ਜੁਲਾਈ 1540 ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆਇਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਮਾਯੂੰ ਵੱਲ ਕੋਈ

ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਜਦੋਂ ਹਮਾਯੂੰ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਕੱਚੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ- ‘ਇਹ ਤਲਵਾਰ ਸ਼ੇਰਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਸਮੇਂ ਕਿਥੇ ਸੀ? ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕਾਇਰਾਂ ਵਾਂਗ ਪਿਠ ਦਿਖਾ ਕੇ ਭੱਜ ਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਫਕੀਰਾਂ ’ਤੇ ਤਾਕਤ ਦੀ ਅਜਮਾਇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈਂ।’ ਮਹਾਂਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ-

ਤਬਿ ਸ੍ਰੀ ਅੰਗਦਿ ਕਰਿ ਉਤ ਨੈਨ। ਦੀਨ ਭਯੋ ਪਿਖ ਉਚਰੇ ਬੈਨ।

‘ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੌਂ ਕਛੁ ਨ ਬਸਾਯੋ। ਖੜਗ ਹਤਨ ਹਮ ਪਰ ਚਲ ਆਯੋ ॥

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਨਿਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਧਾਰ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ। ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਜੋਂ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਦੇ ਭਰਾ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਰਸੋਈ ਦੇ ਕੰਮ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਸ ਪਾਠ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕੰਨੀ ਪਈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਲਗਭਗ 12 ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਨਿਸਵਾਰਥ ਭਾਵ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਗੁਰੂ ਬਣੇ।

ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਮਲੂਕੇ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਕਾਰਨ ਮਿਰਗੀ ਦੇ ਦੌਰੇ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਸਮੱਸਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ ਪੀਵੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਰਗੀ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਠੀਕ ਹੋ ਗਈ। ਇਕ ਦਿਨ ਚੌਧਰੀ ਮਲੂਕੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਜੋਗੀ ਦੀ ਚੁੱਕ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਸੇਵਨ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਦਾ ਅੰਜਾਮ ਚੌਧਰੀ ਮਲੂਕੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭੁਗਤਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਛੱਤ ਤੋਂ ਮਿਰਗੀ ਦੇ ਦੌਰਾ ਪੈਣ ਨਾਲ ਡਿੱਗ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਵਧਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦਾ ਤਪਾ ਸਵਿਨਾਥ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆ। ਈਰਖਾ ਵੱਸ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਕੋਲ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਦੇ ਬੋਲ ਬੋਲਦਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਮੀਂਹ ਨਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇਕ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਮੀਂਹ ਨਹੀਂ ਪੈ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡ ਕੇ ਖਾਨ ਰਜ਼ਾਦਾ ਨਾਮਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਮੀਂਹ ਨਾ ਪਿਆ। ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਤਪੇ ਨੂੰ ਘਸੀਟ ਕੇ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ ਉਥੇ ਉਥੇ ਮੀਂਹ ਪਵੇਗਾ। ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਬਚਨ ਸੱਚ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਸ ਤਪੇ ਦੀ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਘਸੀਟੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਦੁਰਗਤੀ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਫਲ ਉਸ ਨੂੰ ਭਿਆਨਕ ਮੌਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਵੇਂ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਨਰਾਜਗੀ ਵੀ ਸਹੇੜਨੀ ਪਈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਲੈ ਆਏ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ।

2.5 ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਾਰਜ

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਕੀਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਅੱਗੇ ਤੋਰਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਕਈ ਅਹਿਮ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਕਾਰਜ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੁੱਚੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਤੀਸਰੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਵੇਲੇ ਇਕ ਕੀਮਤੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਰੂਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਨਾ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਉਹ ਸਰੂਪ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲਦਾ ਜੋ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਪ੍ਰਤੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚੇਤਨ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਭਲੀਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸਾਖੀ ਵੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਊਰਜਾ ਦੇ ਕੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਰਹੇ ਚੁੱਕੀ ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਤੋਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ, ਭਾਈ ਪੈੜੇ ਮੋਖੇ ਤੋਂ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖਵਾਇਆ। ਇਹ ਜਨਮ ਸਾਖੀ 'ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ' ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਈ।

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਵਸਥਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ, ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਲਿਪੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਅੱਖਰ ਭਾਵੇਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸਨ, ਪਰ ਕ੍ਰਮ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵਾਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਲਿੱਪੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਅੱਖਰ ਲੈ ਲਏ ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰ ਸਕਣ ਵਾਸਤੇ ਢੁਕਦੇ ਸਨ। 'ੜ' ਅੱਖਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਿਉਂਤਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਗਾਂ-ਮਾਤ੍ਰਾਵਾਂ ਜੋੜਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਿਧਾਨ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਲਿਪੀ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸੋਧ ਕੀਤੀ। 'ਅ' ਦੀ ਬਜਾਏ 'ਓ' ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ। 'ਸ' ਅਤੇ 'ਹ' ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਲਿੱਪੀਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵਰ-ਅੱਖਰਾਂ (ਓ, ਅ, ਏ) ਦੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਗੁਰਮੁੱਖੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮੂਲ ਚਿੰਨ੍ਹ 'ਓ' 'ਅ' ਤੇ 'ਏ' ਨੂੰ 'ਵਿਅੰਜਨ-ਅੱਖਰਾਂ' ਨਾਲ ਵਰਤਣਾ ਵੀ ਪਿਛਲੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਤੋਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਵਸਥਿਤ ਇਸ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖਵਾਈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚਾ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਲੰਗਰ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੁਚਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ। ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਅਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੁਆਰਾ ਦੁਆਰਾ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਵਰਤਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਵਾਲੀ ਘਿਓ ਵਾਲੀ ਖੀਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਿਸ਼ਟ-ਪੁਸ਼ਟ ਬਣਾਉਣ ਵੱਲ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮੱਲ ਅਖਾੜਾ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਿਥੇ ਉਹ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਘੋਲ ਕਰਵਾਉਂਦੇ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸਿੱਖ ਸਰੀਰਕ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਵੱਲ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਰੋਏ ਸਰੀਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇਸ ਰੁਚੀ ਦੀ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੰਗਾਂ-ਜੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਰਹੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਮੱਤ-ਉਦਾਸੀ ਮੱਤ ਚਲਾਇਆ ਜੋ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਦਾ ਮੱਤ ਸੀ। ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਮਾਰਗ ਦਾ ਇਸ ਮੱਤ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ

ਧਰਮ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਇਸ ਮੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਆ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜੋ ਕਿ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਆਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਮੱਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਨਾ ਕਰੇ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀ ਮੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ।

2.6 ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹੇ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਲਗਭਗ 13 ਸਾਲ (12 ਸਾਲ, 9 ਮਹੀਨੇ, 17 ਦਿਨ) ਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। 29 ਮਾਰਚ, 1552 ਈ. (ਚੇਤ ਸੁਦੀ 4, 1609 ਬਿਕ੍ਰਮੀ) ਨੂੰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਗੁਰੂ ਬਣੇ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਲਗਭਗ 48 ਸਾਲ (47 ਸਾਲ, 11 ਮਹੀਨੇ, 29 ਦਿਨ) ਸਰੀਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਰਹੇ।

2.7 ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖ

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ-
ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਜੀਵਾ, ਭਾਈ ਧਿੰਠਾ ਨਾਈ, ਭਾਈ ਗੁਜਰ ਲੁਹਾਰ, ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਜੁਲਕਾ, ਭਾਈ ਮੱਲੂ ਸ਼ਾਹੀ, ਭਾਈ ਕਿਦਾਰੀ, ਭਾਈ ਦੀਪਾ, ਭਾਈ ਨਚੈਣਦਾਸ, ਭਾਈ ਬੁਲਾ, ਭਾਈ ਜੋਧ, ਭਾਈ ਹਸੂ ਤੇ ਮਸੂ ਆਦਿ।

2.8 ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਰੂਪ ਵਿਚ 63 ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ 9 ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ- ਸਿਰੀ ਰਾਗ, ਮਾਝ, ਆਸਾ, ਸੋਰਠਿ, ਸੂਹੀ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ, ਸਾਰੰਗ ਅਤੇ ਮਲਾਰ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਸਲੋਕ, ਅਨੇਕਾਂ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਰਹੱਸਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰਤਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕੁੱਝ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਰਚਿਤ 'ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ' ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਕੀਰਤਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚਾਰ ਵਿਸ਼ੇ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ-

2.8.1 ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਮੁੱਚੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਹਰ ਥਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਉਦੋਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਡਰ, ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਯਾਦ ਹੋਵੇ।

ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਨਕੇਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਕੰਮ-ਧੰਦੇ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕਿਸੇ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਵਿਚ ਦੂਜੀ ਚੀਜ਼ ਤਾਂ ਹੀ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਈ ਹੋਈ ਚੀਜ਼ ਕੱਢ ਲਈ ਜਾਵੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲਾ ਸੁਭਾਅ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਕਦੀ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਕੀਤੇ 'ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁੱਖ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਵਾਲੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖੀ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਦੁਨਿਆਵੀਂ ਚਸਕੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਹੀ ਮਗਨ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਿਅਰਥ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਰਿਜ਼ਕ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਚਿੱਤ ਜੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸੱਚਾ ਭਗਤ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸੱਚਾ ਭਗਤ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪੱਤ-ਇੱਜ਼ਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦਾ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਪਰਾਏ ਧਨ, ਪਰਾਏ ਤਨ ਅਤੇ ਪਰਾਈ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰੇ।

ਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਹੀ ਮਨੁੱਖ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ।

ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਅੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹਨ ਜੋ ਵਿਕਾਰਾਂ ਕਾਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹਨ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ-ਮੰਦਾ ਕਹਿ ਕੇ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਉਸ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸੇਵਕ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਜਿਸ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਸਿਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਿਜਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਝੁਕਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੀ ਉਚਿਤ ਹੈ।

2.8.2 ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ

ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੁਆਰਾ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਦਾਤ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਦਾਤ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਉਸ ਉੱਪਰ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹਨ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਉਸ ਸੱਚੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕੋਠੜੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਸੱਚੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਇਸ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਹੈ।

ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਰਤਨਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤੀ ਗੁਥਲੀ (ਪੋਟਲੀ) ਵਾਂਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਦਰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਯਾਦ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਹਿਰਦੇ ਸਦਾ ਖਿੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੀ ਸਿਫਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸਲ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਦਾ ਸੋਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਹੈ।

ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਾਗ ਕੇ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸਾਲਾਹ ਸੁਣੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਕਾਮਯਾਬ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਜੀਵਨ ਵਿਅਰਥ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹਰ ਵਰਨ ਅਤੇ ਜਾਤ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮੁੱਖ ਧਰਮ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਹੈ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

2.8.3 ਗੁਰੂ

ਮਨ ਰੂਪ ਕੋਠੇ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਛੱਤ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦਾ ਜਿੰਦਰਾ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਚਾਬੀ ਗੁਰੂ ਕੋਲ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਮਾਇਆ ਦੇ ਜਿੰਦਰੇ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ।

ਬਾਹਰੀ ਚਾਨਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭਾਵੇਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣ ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਉਹੀ ਮਨੁੱਖ ਬਚ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਮਾਰਗ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਦੀ ਸਮਝ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਸਿਆਣਪ ਅਧੀਨ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਉਹ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਵਿਅਰਥ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹਉਮੈ ਵਾਲੇ ਲੰਮੇ ਰੋਗ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਵੇਦਾਂ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵੇਦ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਕਰਮਕਾਂਡ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਹੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ, ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਹਉਮੈ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜਾਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

2.8.4 ਸੰਸਾਰ

ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜੀ ਗਈ 'ਸਚੇ ਕੀ ਕੋਠੜੀ' ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਖੇਡ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਹ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਾਜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਇਕ ਖੇਡ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹੀ ਮਨੁੱਖ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਚਰਨ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਰੱਖ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਦਾ ਹੈ।

2.8.5 ਹਉਮੈ

ਹਉਮੈ ਅਧੀਨ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਇਹ ਸੁਭਾਅ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਜਤਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਲੰਮਾ ਰੋਗ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਲਾ-ਇਲਾਜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਦਵਾਈ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

2.8.6 ਹੁਕਮ

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਮਨੁੱਖ ਅੰਨ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਸਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੈ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ।

ਜਦੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੁਕਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਵੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਲਿਖ ਕੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਭੇਜਦਾ ਹੈ, ਜੀਵ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੀ ਜੀਵ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੀ ਇਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

2.8.7 ਸੇਵਾ

ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਹਉਮੈ ਅਧੀਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅਜਿਹੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਮਰਤਾ ਧਾਰਨ ਕਰਨੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

2.8.8 ਨੈਤਿਕਤਾ

ਜਿਹੜਾ ਸਵਾਰਥੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀਆਂ ਚਤੁਰਾਈਆਂ ਦੁਆਰਾ ਭਲੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਧੱਕਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਣ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਅਸਲ ਪਾਰਖੂ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ। ਆਪਣੇ ਔਗੁਣ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਔਗੁਣ ਪਰਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਧਨ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲੋਭ ਅਧੀਨ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨ ਸਵਾਰਥੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਸਿਆਣੇ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਉਹ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਧਨ-ਦੌਲਤ ਦੀ ਖਾਤਰ ਪੈਸੇ ਵਾਲੇ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦਾਤਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦਾਤਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮੰਦਾ ਬੋਲਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ।

ਜਿਸ ਸੱਜਣ ਨਾਲ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਪੈ ਜਾਵੇ ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ ਜਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣਾ ਫਿਟਕਾਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਲੁਕ-ਛਿਪ ਕੇ ਵੀ ਮੰਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮੰਦੇ ਕੰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਭਲੇ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਭਲੇ ਕੰਮ ਕੀਤਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਧਰਮੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੰਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਮੰਦਾ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੇ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਬੋਲਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿਸੇ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਭਲੇ ਤੇ ਨੇਕ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਅਸਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਉਹੀ ਮਨੁੱਖ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸੁਭ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਅੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਭਾਵ ਕਿ ਸੁਭ ਗੁਣ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁੰਦਰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

2.8.9 ਲੋਕ ਅਖਾਣਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਲੋਕ/ਪੰਕਤੀਆਂ

- ਜਿਸੁ ਪਿਆਰੇ ਸਿਉ ਨੇਹੁ ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਮਰਿ ਚਲੀਐ ॥ ਪ੍ਰਿਗੁ ਜੀਵਣੁ ਸੰਸਾਰਿ ਤਾ ਕੈ ਪਾਛੈ ਜੀਵਣਾ ॥
- ਜੋ ਸਿਰੁ ਸਾਂਈ ਨਾ ਨਿਵੈ ਸੋ ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਡਾਰਿ ॥
- ਅੰਤਰਿ ਬਹਿ ਕੈ ਕਰਮ ਕਮਾਵੈ ਸੋ ਚਹੁ ਕੁੰਡੀ ਜਾਣੀਐ ॥
- ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੈ ਗਲੀ ਭੁਖ ਨ ਜਾਇ ॥ ਨਾਨਕ ਭੁਖਾ ਤਾ ਰਜੈ ਜਾ ਗੁਣ ਕਹਿ ਗੁਣੀ ਸਮਾਇ ॥
- ਨਾਨਕ ਪਰਖੇ ਆਪ ਕਉ ਤਾ ਪਾਰਖੁ ਜਾਣੁ ॥
- ਨਾਨਕ ਤਾ ਪਤਿ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਪਤਿ ਰਖੈ ਸੋਇ ॥
- ਜੇ ਸਉ ਚੰਦਾ ਉਗਵਹਿ ਸੂਰਜ ਚੜਹਿ ਹਜਾਰ ॥ ਏਤੇ ਚਾਨਣ ਹੋਦਿਆਂ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਘੋਰ ਅੰਧਾਰ ॥
- ਜੋ ਜੀਇ ਹੋਇ ਸੁ ਉਗਵੈ ਮੁਹ ਕਾ ਕਹਿਆ ਵਾਉ ॥
- ਨਕਿ ਨਥ ਖਸਮ ਹਥ ਕਿਰਤੁ ਧਕੇ ਦੇ ॥ ਜਹਾ ਦਾਣੇ ਤਹਾਂ ਖਾਣੇ ਨਾਨਕਾ ਸਚੁ ਹੇ ॥
- ਬਧਾ ਚਟੀ ਜੋ ਭਰੇ ਨਾ ਗੁਣੁ ਨਾ ਉਪਕਾਰੁ ॥ ਸੇਤੀ ਖੁਸੀ ਸਵਾਰੀਐ ਨਾਨਕ ਕਾਰਜੁ ਸਾਰੁ ॥
- ਤੁਰਦੇ ਕਉ ਤੁਰਦਾ ਮਿਲੈ ਉਡਤੇ ਕਉ ਉਡਤਾ ॥
- ਜੀਵਤੇ ਕਉ ਜੀਵਤਾ ਮਿਲੈ ਮੂਏ ਕਉ ਮੂਆ ॥
- ਨਾਨਕ ਸੋ ਸਾਲਾਹੀਐ ਜਿਨਿ ਕਾਰਣੁ ਕੀਆ ॥
- ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਾ ਮਤਿ ਕਰਹੁ ਚਿੰਤਾ ਤਿਸ ਹੀ ਹੋਇ ॥ ਜਲ ਮਹਿ ਜੰਤ ਉਪਾਇਅਨੁ ਤਿਨਾ ਭਿ ਰੋਜੀ ਦੇਇ ॥
- ਜੇਹਾ ਚੀਰੀ ਲਿਖਿਆ ਤੇਹਾ ਹੁਕਮੁ ਕਮਾਹਿ ॥ ਘਲੇ ਆਵਹਿ ਨਾਨਕਾ ਸਦੇ ਉਠੀ ਜਾਹਿ ॥
- ਨਾਨਕ ਦੁਨੀਆ ਕੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਅਗੀ ਸੇਤੀ ਜਾਲਿ ॥
ਏਨੀ ਜਲੀਂਦੀਂ ਨਾਮੁ ਵਿਸਾਰਿਆ ਇਕ ਨਾ ਚਲੀਆ ਨਾਲਿ ॥

2.9 ਸਾਰ

ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਰੂਪ ਤੋਂ ਸਥਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਅਜਿਹੀ ਰੂਹਾਨੀ ਜੋਤ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਿਤ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਾਰਜਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ

ਜੀ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਦੇ ਕੇ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਲਾਸਾਨੀ ਹਨ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸਿੱਖ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਕਈ ਅਹਿਮ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਸਦੀਵੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ-ਸਰੋਤ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

2.10 ਪੜ੍ਹਣਯੋਗ ਪੁਸਤਕਾਂ

- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਦੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ), ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
- ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
- ਡਾ. ਪਰਮੀਤ ਕੌਰ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ: ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
- ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਦੀ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸਮਰਪਣ ਦਾ ਫਲਸਫਾ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
- ਪ੍ਰਿ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਕੁਦਰਤੀ ਨੂਰ (ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ), ਨਿਊ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ, ਮਾਈ ਹੀਰਾ ਗੇਟ, ਜਲੰਧਰ।
- ਪ੍ਰਿ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ (1469-1765), ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
- ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
- ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੨ ਤੋਂ ੯, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
- ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਨਵੀਂ ਪਨੀਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਸਦਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।

ONE YEAR DIPLOMA IN SIKH THEOLOGY
SEMESTER I

PAPER II: Theological development of Sikhism

UNIT 3: ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ

Structure

- 3.0 ਉਦੇਸ਼
- 3.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ
- 3.2 ਮੁੱਢਲਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ
- 3.3 ਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ
- 3.4 ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾਵਾਂ
- 3.5 ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਾਰਜ
- 3.6 ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ
- 3.7 ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖ
- 3.8 ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ
 - 3.8.1 ਪਰਮਾਤਮਾ
 - 3.8.2 ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ
 - 3.8.3 ਮਨੁੱਖ
 - 3.8.4 ਗੁਰੂ
 - 3.8.5 ਨਾਮ
 - 3.8.6 ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰ
 - 3.8.7 ਮਾਇਆ
- 3.9 ਸਾਰ
- 3.10 ਪੜ੍ਹਣਯੋਗ ਪੁਸਤਕਾਂ

3.0 ਉਦੇਸ਼

ਹੱਥਲਾ ਵਿਸ਼ਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਗੌਰਵਮਈ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਸੁਚੱਜੀ ਜਿੰਦਗੀ ਸੰਬੰਧੀ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

3.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਗੁਰੂ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਰਹਿਨੁਮਾ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੂਰਬਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੀਅ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਲਾਸ਼ਾਨੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅਸੀਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉੱਚ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡਮੁੱਲੀ ਦੇਣ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਬਹੁਪੱਖੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਇਕ ਅਡੋਲ ਪਹਾੜ (ਪਰਬਤ ਮੇਰਾਣੁ) ਅਤੇ ਸੂਰਬੀਰ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਸਸਤ੍ਰਬੱਧ ਹਨ। ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪੂਰਨ ਸੰਤ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਭਿਖਾ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਕਈ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ, ਸਾਧਾਂ ਤੇ ਤਪੱਸਵੀਆਂ ਕੋਲ ਭਟਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਈ।

3.2 ਮੁੱਢਲਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 5 ਮਈ, 1479 ਈ. (ਵੈਸਾਖ ਸੁਦੀ 14, 1536 ਬਿਕ੍ਰਮੀ) ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਤੇਜਭਾਨ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਬਾਸਰਕੇ ਨਾਮਕ ਪਿੰਡ (ਮੌਜੂਦਾ ਜਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰਾਂ (ਈਸ਼ਰ ਦਾਸ ਜੀ, ਖੇਮ ਰਾਇ ਜੀ, ਮਾਣਕ ਚੰਦ ਜੀ) ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਖੱਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਭੱਲਾ ਗੋਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਜੋ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਜੋ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੋਈ। ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ 22 ਮੰਜੀਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੰਜੀਦਾਰ ਭਾਈ ਸਾਵਣ ਮੱਲ ਜੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਜੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਸੰਸਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਕੁੜਮ (ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਖੇਮ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਭਰਾ), ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜਵਾਈ (ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੇ ਪਤੀ) ਅਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦੋਹਤਰੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਪੱਖੋਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਕੋਲ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਬੇਅੰਤ ਖਜ਼ਾਨਾ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕਿਰਤ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਕਾਰਜ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਅਪਣਾਇਆ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਦਰਿਆਈ ਰੇਸ਼ਮ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਵਣਜ-ਵਪਾਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਦੂਰ-ਨੇੜੇ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਵੀ ਆਪ ਰੱਬੀ ਉਸਤਤ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭਗਤ-ਭਗਤ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ 27 ਨਵੰਬਰ, 1502 ਈ. (11ਮਾਘ, 1559 ਬਿਕ੍ਰਮੀ) ਨੂੰ ਸਨਖੜਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ, ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ (ਮਾਤਾ) ਮਨਸਾ ਦੇਵੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰ (ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਜੀ) ਅਤੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰੀਆਂ (ਬੀਬੀ ਦਾਨੀ ਜੀ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ) ਸੰਤਾਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

3.3 ਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵੈਸ਼ਨਵ ਭਗਤ ਸਨ ਜੋ ਹਰ ਸਾਲ ਹਰਿਦੁਆਰ ਦੀ ਪੈਦਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਕੇ ਗੰਗਾ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਲਗਭਗ 41 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ ਇਹ ਕ੍ਰਮ ਅਗਲੇ ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਵੀਹਵੀਂ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਵਾਪਰਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਵਾਪਸੀ ਦੌਰਾਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਿਹੜੇ ਨਾਮਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਦੇ ਨਿਵਾਸ 'ਤੇ ਠਹਿਰੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਸਾਧੂ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਵਾਲੇ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਸਾਧੂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਆਪਸੀ ਪਿਆਰ ਅਧੀਨ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਉਸ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਆਏ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਸਾਧੂ ਇਹ ਬੋਲਦਾ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਨਿਗੁਰੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਤੀਰਥ, ਬ੍ਰਤ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ ਵਿਅਰਥ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਪਿਆਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਿਆ। ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਭਤੀਜ-ਨੂੰਹ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ (ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ) ਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਰਸੋਈ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਿਚ ਰਚਿਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ - 'ਕਰਣੀ ਕਾਗਦ ਮਨ ਮਸਵਾਣੀ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਦੁਇ ਲੇਖ ਪਏ ।' ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਲੇ ਅਤੇ ਬੁਰੇ ਲੇਖਾ ਅਧੀਨ ਭਟਕ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਲੋਹੇ ਵਰਗੇ ਮਨ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਪਾਰਸ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਸੋਨੇ ਵਰਗਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੇ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਗਹਿਰਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਮਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਾਂਗ ਹੀ ਲੱਗੀ। ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਚ ਰੂਹਾਨੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਟਿਕਾਅ ਆ ਗਿਆ; ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਟਿਕਾਅ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਤੀਰਥਾਂ 'ਤੇ ਭਟਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਧਾਰ ਕੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਘਟਨਾ 1540 ਈ. ਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਲਗ ਭਗ 61 ਸਾਲ ਸੀ। 61 ਸਾਲ ਦੇ ਸਿੱਖ ਦਾ 36 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਘਟਨਾ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸਰੀਰ ਜਾਂ ਉਮਰਾਂ ਦੀ ਬਾਹਰੀ ਖੇਡ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਨਿਰੋਲ ਰੂਹਾਨੀ ਵਰਤਾਰਾ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੈਦਲ ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗਾਗਰ ਭਰ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦੇ। ਲਗਭਗ 12 ਸਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਰੀਰ, ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਦੀ ਲੋਕਲਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਅਣਥੱਕ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸੇਵਾ ਦੇ ਬਦਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਸਾਲ ਸੰਗਤ ਦੇ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰੋਪੇ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਕੀਮਤੀ ਸੁਗਾਤ ਵਾਂਗ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਦੇ। ਇਸ ਅਰਸੇ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ, ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਘਾੜਤ ਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਇਕ ਹੀਰੇ

ਵਾਂਗ ਤਰਾਸ਼ੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਉੱਚ ਮੰਜ਼ਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਇਸ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਸੁਚੇਤ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਜਿਵੇਂ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਪੇ ਸ਼ਵਿ ਨਾਥ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਬਚਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮੀਂਹ ਪਵਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਦੁਰਗਤੀ ਕਰਨੀ, ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸੰਤਾਨ ਦਾ ਵਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ, ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅੰਗੂਠੇ ਦਾ ਜਖਮ ਠੀਕ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕਰਨ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅੰਗੂਠਾ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਇਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਾਲੋਂ ਉਸ ਅਜਰ ਨੂੰ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਜਰ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਦੁਨਿਆਵੀ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਰੱਬੀ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਕਿਸ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਦੀ ਘਾੜਤ ਘੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਬਾਬਾ ਦਾਤੂ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਦਾਸੂ ਜੀ ਗੁਰੂ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਦੇ ਅਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਮਸਤ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਵਾਲੀ ਭੈਅ-ਭਾਵਨੀ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਵਾਂਗ ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੀਂਹ ਹਨੇਰੀ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਰਸਤਾ ਨਾ ਵਿਖਾਈ ਦੇਣ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੈਰ ਇਕ ਜੁਲਾਹੇ ਦੀ ਖੱਡੀ ਵਾਲੀ ਕਿੱਲੀ ਨਾਲ ਜਾ ਟਕਰਾਇਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਉਹ ਆਪ ਡਿੱਗ ਪਏ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਾਗਰ ਦਾ ਪਾਣੀ ਨਾ ਡੁੱਲਣ ਦਿੱਤਾ। ਜੁਲਾਹੀ ਦੇ ਬੋਲੇ ਗਏ ਮਾੜੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੇਵਾ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਅਨੋਖੀ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਘਾਲਣਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਨੇਕਾਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰਤਾ-ਗੱਦੀ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਉਪਰ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਤਾਇਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਗੁਰਗੱਦੀ ਵਾਲੀ ਮਹਾਨ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀ ਪੰਡ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਚੁੱਕੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀਵਨੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਯੋਗ ਹਨ। ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਬਲਵੰਡ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੇ ਰੂਹਾਨੀ ਪਿਤਾ (ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ) ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਦਾਦਾ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ) ਵਾਂਗ ਗੁਰਗੱਦੀ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਮਹਾਨ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਹੁਣ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਰਹਿਨੁਮਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਬਣ ਗਏ। ਇਹ 29 ਮਾਰਚ 1552 ਈ. (3 ਵੈਸਾਖ, 1609 ਬਿਕ੍ਰਮੀ) ਦੀ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ 73 ਸਾਲ ਸੀ।

3.4 ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾਵਾਂ

29 ਮਾਰਚ, 1552 ਈ. (ਚੇਤ ਸੁਦੀ 4, 1609 ਬਿਕ੍ਰਮੀ) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੀਤੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਸ ਹੁਕਮ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਗੇ। ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸੱਚ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਭਾਰੀ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾਤੂ ਨੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਅਪਸ਼ਬਦ ਬੋਲੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ ਕੇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੋਂ ਡੇਗ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ

ਨੇ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, “ਮੇਰੇ ਬੁੱਢੇ ਹੱਡਾਂ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਲੱਤ ਵਿਚ ਸੱਟ ਵੱਜੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਖਿਮਾ ਦਾ ਜਾਚਕ ਹਾਂ। ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਣਾ।” ਇਹ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਪੀਰਜ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਬੇਮਿਸਾਲ ਵਰਤਾਰਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਦਾਤੂ ਜੀ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋ ਕੇ ਉਥੋਂ ਚਲੇ ਗਏ। ਸੰਗਤ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਅਦੁੱਤੀ ਨਿਮਰਤਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਅਸਲ ਅਧਿਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਹੀ ਹਨ।

ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਜਿਹੇ ਝਮੇਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਦੱਸਿਆਂ, ਬਾਸਰਕੇ ਪਿੰਡ ਇਕਾਂਤਵਾਸ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਕਈ ਥਾਂਵਾਂ ’ਤੇ ਭਾਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਘੋੜੀ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਖੁਲ੍ਹੀ ਛੱਡੀ ਜੋ ਬਸਰਕੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਸ ਮਕਾਨ ਅੱਗੇ ਜਾ ਰੁਕੀ ਜਿੱਥੇ ਬਾਹਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹੇਗਾ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਢੰਗ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਕਾਨ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਸੰਨ੍ਹ ਲਾ ਕੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ’ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੁਬਾਰਾ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਨਗਰ ਦਾ ਮੁੱਢ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਇਸ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਰਜ ਕਰਵਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਰੋਂ ਨੇੜਿਓਂ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਆਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਨਗਰ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਥੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵੀ ਰੋੜਕਾਂ ਲੱਗ ਗਈਆਂ। ਚੁਮਾਸੇ (ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ) ਵਿਚ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਿੱਲਤ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਥੇ ਇਕ ਬਾਉਲੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਬਾਉਲੀ ਦੀਆਂ ਚੌਰਾਸੀ ਪੌੜੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਉੜੀਆਂ ’ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਚੌਰਾਸੀ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲੰਗਰ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਇਕ ਆਏ ਗਏ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੇ ਭੋਜਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਹੁੰਦੇ। ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅਤਾ ਕਾਫੀ ਵਧ ਗਈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਈ ਪਾਖੰਡੀ ਸਾਧੂਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦਾ ਤਪਾ ਹਰੀ ਰਾਮ ਮਰਵਾਹਾ, ਜੋ ਬੇਹੱਦ ਲਾਲਚੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਈਰਖਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਤਪਾ ਸਵਿਨਾਥ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਈਰਖਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਭੜਕਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ ਦਾ ਪਾਲਨ ਨਾ ਕਰ ਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਰਿਯਾਦਾ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਸ ਤਪੇ ਦਾ ਪਾਜ ਉਘਾੜਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਢਿੰਡੋਰਾ ਪਿਟਵਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚੋਂ ਭੋਜਨ ਛੁਕੇਗਾ, ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਰੁਪਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਲੋਕ ਲਾਜ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤਪਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਨਾ ਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਰਾਸ਼ੀ 1 ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ 5 ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ ਇਕ ਮੁਹਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮੁਹਰਾਂ ਦਾ ਐਲਾਣ ਸੁਣ ਕੇ ਲਾਲਚੀ ਤਪੇ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਦਾਖਲ ਨਾ ਹੋ ਕੇ, ਪਿਛਲੀ ਕੰਧ ਟੱਪ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਆਪਣੀ ਲੱਤ ਤੁੜਵਾ ਬੈਠਾ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਤਪੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਦਨਾਮੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਾਜ

ਉੱਘੜ ਗਿਆ। ਭਲੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਤਪਾ ਨਹੀਂ, ਬਗਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਲਾਲਚ ਕਾਰਨ ਆਪਣਾ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਧਰਮ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤਪੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫਲ ਮਿਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ (ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ) ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਕਸਰ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਖੂਹ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਟਾਂ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਘੜੇ ਤੋੜ ਦਿੰਦੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲੇ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੀਤੇ ਭੈੜੇ ਵਰਤਾਓ ਨੂੰ ਸਬਰ ਨਾਲ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਖੁਦ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਚਨ ਸੱਚ ਹੋਏ। ਜਦੋਂ ਇਕ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਦੀ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਟੋਲੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਆਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਵੱਲ ਵੀ ਇੱਟਾਂ ਸੁੱਟਣ ਵਾਲਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਭੁਗਤ ਸਵਾਰੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਪਰਮਹੰਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤਿਉਹਾਰ ਵਜੋਂ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਆਰੰਭਤਾ ਕੀਤੀ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1567 ਈ. ਵਿਚ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲਾ ਦਿਨ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਇਕ ਖਾਸ ਤਿਉਹਾਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਵੀ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਕੀਤੀ। ਮਾਨਵ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਭੁੱਲੀ ਭਟਕੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰੇ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਮੇਂ ਲਈ ਹਿੰਦੂ ਤਿਉਹਾਰਾਂ/ਮੇਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲੋਕ ਉਥੇ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਰੁਕਸ਼ੇਤਰ, ਜਮਨਾ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਆਦਿ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਟੈਕਸ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਮੂਹ ਸੰਗਤਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕਾਈ ਵੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਟੈਕਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਤੋਂ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਟੈਕਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਲੋਕ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਕਤ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹੋਏ ਫੋਕਟ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਉਚ-ਨੀਚ ਆਦਿ ਦੇ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਪਖੰਡਾਂ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਘਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਜਾਤ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ-ਖੱਤਰੀਆਂ ਦੇ ਅਭਿਮਾਨ ਨੂੰ ਤੱਕੜੀ ਸੱਟ ਵੱਜੀ। ਇਸ ਲਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਖੱਤਰੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਲੈ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਸਥਾਪਤ ਪੁਰਾਤਨ ਰਵਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਕੇ ਧਾਰਮਿਕ-ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਿਯਾਦਾ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਕਾਇਤ ਦੀ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਲਈ ਆਪਣਾ ਇਕ ਅਹਿਦੀਆ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਭੇਜਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ-ਖੱਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ

ਸਕਿਅਿਤਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਲਈ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ (ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ) ਨੂੰ ਅਕਬਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ। ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੇ ਅਕਬਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਦਲੀਲ ਪੂਰਬਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਪੱਖ ਰੱਖਿਆ ਜਿੱਥੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਖੱਤਰੀ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਉਹ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਤਸੱਲੀਬਖ਼ਸ਼ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦੇ ਸਕੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਨੇ ਸਕਿਅਿਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਧਾਰ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਬ੍ਰਾਹਮਣ-ਖੱਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਸਖਸ਼ੀਅਤ 'ਤੇ ਚੋਸ਼ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੱਚ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਦੀ ਖਾ ਕੇ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਸੁਣ ਕੇ 1566 ਈ. ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਆਇਆ। ਨਵੀਂ-ਨਵੀਂ ਉੱਠੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਗੂ ਕੋਲ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਆਉਣਾ ਕੋਈ ਛੋਟੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਅਕਬਰ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਫਾਇਦੇ ਵਾਲਾ ਕਾਰਨ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉੱਚ ਰੂਹਾਨੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਖਿੱਚ ਲਿਆਈ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਅਕਬਰ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਲੰਗਰ ਛਕਿਆ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਅਕਬਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖ ਸ਼੍ਰੋਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਕਿਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਬਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਕਿਹੜੀ ਖੁਰਾਕ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਸਦਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੂਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ- 'ਖੁਦਾ ਦੀ ਯਾਦ'। ਅਕਬਰ ਨੇ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਚਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਆਤਮਕ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਲੰਗਰ ਸੰਸਥਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅੱਗੇ ਲੰਗਰ ਦੇ ਖਰਚੇ ਲਈ ਜਗੀਰ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਨੇਕ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਜਗੀਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ।

ਡੱਲੇ ਨਿਵਾਸੀ, ਭਾਈ ਪ੍ਰਿਥਾ ਮੱਲ ਅਤੇ ਭਾਈ ਤੁਲਸਾ 'ਭੱਲਾ' ਗੋਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵਾਲੀ ਜਾਤੀ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਬੁਲਾਵੇ 'ਤੇ ਡ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਾਰਜ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖੀ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਕਈ ਅਹਿਮ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਕਾਰਜ ਆਪਣੇ ਪੂਰਬਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਰਾਹੀਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਪੁੱਜੀ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਕਿਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾਵਟ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਆਪ ਸੁਚੇਤ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਭਾਲੀ ਗਈ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚੀ ਜਿਸ ਨੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਲਈ ਇਕ ਆਧਾਰ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਪੂਰਬਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਲਿਖ ਕੇ ਸੰਭਾਲਣ ਵੱਲ ਵੀ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗੁਟਕੇ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖ ਕੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਪਹੁੰਚਾਏ। ਪੋਥੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਟਕੇ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਣ ਦੇ ਕਾਰਜ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਸੰਸਰਾਮ (ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ) ਨੂੰ ਲਗਾਇਆ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੰਜੀ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ 22 ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ 22 ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਜੀਦਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਮੰਜੀਦਾਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਭੈਅ-ਭਾਵਨੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ

ਸਮਰਪਿਤ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਜੀਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ- (1) ਅੱਲਾਯਾਰ (2) ਸੱਚਨ ਸੱਚ (3) ਸਾਧਾਰਣ (4) ਸਾਵਣ ਮੱਲ (5) ਸੁੱਖਣ (6) ਹੰਦਾਲ (7) ਕੇਦਾਰੀ (8) ਖੇਡਾਂ (9) ਗੰਗੂਸ਼ਾਹ (10) ਦਰਬਾਰੀ (11) ਪਾਰੋ (12) ਫੇਰਾ (13) ਬੁਆ (14) ਬੋਣੀ (15) ਮਹੇਸਾ (16) ਮਾਣਕਚੰਦ (17) ਮਾਈਦਾਸ (18) ਮੁਰਾਰੀ (19) ਰਾਜਾਰਾਮ (20) ਰੰਗਸ਼ਾਹ (21) ਰੰਗਦਾਸ (22) ਲਾਲੋ (ਲਾਲੂ)। ਮੰਜੀ ਸੰਸਥਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲੰਗਰ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੰਗਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਕਰਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਇੱਛੁਕ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ, ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚੋਂ ਭੋਜਨ ਛਕਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਹਿਲਾਂ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਿਆ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਲੰਗਰ ਸੰਸਥਾ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਇਕ ਅਹਿਮ ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਤ ਹੋਈ।

ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਧਰਮ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਅਹਿਮ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਨਮ, ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਨਵੀਂ ਮਰਿਯਾਦਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਅਜਿਹੇ ਮੌਕਿਆਂ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 'ਅਨੰਦ (ਸਾਹਿਬ)' ਨਾਮਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ 'ਰਾਮਕਲੀ ਸਦ' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਆਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮ੍ਰਿਤਕ ਸੰਸਕਾਰ ਸਮੇਂ ਫੋਕਟ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਰਸਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਾਲਾ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਗਲਬੇ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਉਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪੱਖ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦਾ ਮੋਢੀ ਕਹਿ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਕੇ, ਇਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਨੂੰਨ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਮੋਹਨ ਰਾਇ ਤੋਂ ਲਗਭਗ 250-300 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਸੰਬੰਧੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਤੀ ਦੀ ਚਿਤਾ ਨਾਲ ਸੜ ਕੇ ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਤੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਤੀ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਚੋਟ ਵਿਚ ਹੀ ਮਰ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿਚ ਪਰਦੇ ਦੀ ਰਸਮ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਪਰਦਾ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਪਰਦਾ ਕਰਕੇ ਨਾ ਆਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਵੱਡਾ ਛੋਟਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਾਰੇ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਧਵਾ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਕੇ ਵਿਧਵਾ ਪੁਨਰ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਦਮ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਉੱਜਵਲ ਬਣਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ 22 ਮੰਜੀਆ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਬੀਬੀਆਂ ਲਈ 52 ਪੀੜ੍ਹੇ ਵੀ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਵਰਗ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਖੇਤਰ ਦਾ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣਾਇਆ।

3.6 ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 22 ਸਾਲ, 5 ਮਹੀਨੇ ਅਤੇ 3 ਦਿਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 1 ਸਤੰਬਰ, 1574 ਈ. (2 ਅੱਸੂ, ਸੰਮਤ 1631 ਬਿਕ੍ਰਮੀ) ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਵਾਈ, ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਗਲਾ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਬਣਾਇਆ ਜੋ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣਾ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਉਹੀ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣਾਈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸੇ ਦਿਨ- 1 ਸਤੰਬਰ, 1574 ਈ. (2 ਅੱਸੂ, ਸੰਮਤ 1631 ਬਿਕ੍ਰਮੀ) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸਰੀਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ 95 ਸਾਲ, 3 ਮਹੀਨੇ ਅਤੇ 27 ਦਿਨ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਰਹੇ।

3.7 ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖ

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਣਗਿਣਤ ਲੇਖ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਖ ਸ਼੍ਰੋਤ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ- ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਜੁਲਕਾ, ਭਾਈ ਲਾਲੂ, ਭਾਈ ਖਾਨ ਛੁਰਾ, ਭਾਈ ਦੀਪਾ, ਭਾਈ ਮਾਲੂ ਸ਼ਾਹੀ, ਭਾਈ ਕਿਦਾਰੀ, ਭਾਈ ਦੁਰਗਾ, ਭਾਈ ਜੀਵੰਦਾ, ਭਾਈ ਜੱਗਾ, ਭਾਈ ਖਾਨੂ, ਭਾਈ ਮਾਈਆ, ਭਾਈ ਗੋਵਿੰਦ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਰਸੋਈਆ, ਭਾਈ ਪ੍ਰਿਥੀਮਲ, ਭਾਈ ਤੁਲਸਾ, ਭਾਈ ਮੱਲਣ ਆਦਿ।

3.8 ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 73 ਸਾਲ ਦੀ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਵੀ ਬਾਣੀ ਰਚਨਾ ਆਰੰਭ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਬੇਸ਼ਕੀਮਤੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 17 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ 869 ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਵਰਗੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਰਚਨਾ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾਈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਪੱਖ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ-

3.8.1 ਪਰਮਾਤਮਾ

ਸਮੁੱਚੀ ਕਾਇਨਾਤ ਨੂੰ ਦਾਤਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਦੂਜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਹੀ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨ (ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ) ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋ ਸਕੇ। ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਸ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸਮੁੱਚੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪ ਜੀ ਸਾਜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੀ ਹੈ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਕਾਰ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰਮ ਹਸਤੀਆਂ ਜਾਂ ਰਾਜਿਆਂ-ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਸਮਝ ਕੇ ਪੂਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਸਮਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕੇ, ਰੱਬ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਤੇਤੀ ਕਰੋੜ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਸਵੈ-ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਦਾਸ ਹਨ।

3.8.2 ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ

ਇਹ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਆਪ ਹੀ ਸਾਜਿਆ ਹੋਇਆ ਖੇਡ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਸਭ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਧੀਨ ਹੀ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਰ ਦੂਜਾ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ।

ਸਮੁੱਚੀ ਕਾਇਨਾਤ ਇਕ ਬਾਗ ਦੀ ਤਰਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਇਕ ਮਾਲੀ ਵਾਂਗ ਇਸ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਨਿਰਾਲਾ ਖੇਡ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਜੀਵ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਜੀਵ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ।

ਚੰਗੀ ਮੰਦੀ ਜਾਂ ਖਰੀ-ਖੋਟੀ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਕਾਸ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

3.8.3 ਮਨੁੱਖ

ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਅਣਗਿਣਤ ਵਸਤੂਆਂ ਪਾਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਵਾਸਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਚੰਗੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ ਉਥੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜ ਚੋਰ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਹ ਪੰਜ ਚੋਰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

ਮਨਮੁਖ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਲੱਭਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਅਧੀਨ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਮੰਦੇ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਮੋਹ ਅਧੀਨ ਇਸ ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪਾਲਣਾ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।

ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਦੀਵੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਬਿਨਸਨਹਾਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੂੰਦ ਨਾਲ ਕਾਗਜ਼ ਗਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾਲ ਰੂਪੀ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਕਾਗਜ਼ ਰੂਪ ਸਰੀਰ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਸਾ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉਠਣ ਵਾਲੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੀ ਸਫਲ ਸਰੀਰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਜੁਗਤੀ ਦੀ ਸਮਝ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਦੱਸੇ ਮਾਰਗ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਸਰੀਰ ਸੋਨੇ ਵਾਂਗ ਸੁੱਧ ਅਤੇ ਸਵੱਛ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

3.8.4 ਗੁਰੂ

ਗੁਰੂ ਮਨ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੀਰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਮਨ ਇੱਛਤ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਛੇ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਵੀ ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜਿਹੜੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਰੂਪ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਇਕ ਪਾਰਸ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਛੂਹਣ ਨਾਲ ਜੀਵ ਲੋਹੇ (ਅਵਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਵਿਕਾਰਾਂ) ਤੋਂ ਸੋਨਾ (ਅਧਿਆਤਮਕ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

3.8.5 ਨਾਮ

ਨਾਮ ਰੂਪ ਰਸ ਨੂੰ ਪੀਣ ਨਾਲ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਸਰੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਰਸ ਵਿਸਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾ ਮੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ ਜੋ ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਧਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਧਨ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹਨ ਜੋ ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

3.9.6 ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰ

ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰ ਕੱਚੇ ਰੰਗ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਜੀਵ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਚੇ ਰੰਗ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਨਾਮ ਰੂਪ ਪੱਕੇ ਰੰਗ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਸਦੀਵੀ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਨਦੀਆਂ (ਹਿੰਸਾ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਕ੍ਰੋਧ) ਦੀ ਅਗਨੀ ਇਸ ਤਨ ਨੂੰ ਜਲਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ-ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਨ ਨਾਮ ਦੇ ਨਾਲ ਸਬਦ ਰਾਹੀਂ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਇਸ ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਸਾਂਤ ਕਰ ਕੇ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

3.8.7 ਮਾਇਆ

ਮਾਇਆ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਵੀ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮਨਮੁਖ ਮਾਇਆ ਅਧੀਨ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਵਿਅਰਥ ਗਵਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਮਾਇਆ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਮੋਹ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਯਾਦ ਭੁਲਾ ਕੇ ਅਸਲ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਭਟਕਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੋਹ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਮਾਇਆ ਤੇਜ਼ ਨਸ਼ੇ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮਦਹੋਸ਼ੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚ ਸਮਝ ਮੱਧਮ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮਦਹੋਸ਼ੀ ਵਿਚ ਉਹ ਜਾਗਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਉਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮਾਇਆ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸੱਪਣੀ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ 'ਤੇ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਸੱਪਣੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਖਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮੋਹ 'ਤੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਮਾਇਆ ਦਾਸੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

3.9 ਸਾਰ

ਸਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸੇਵਾ, ਧੀਰਜ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਵਰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰਕ () ਪੱਖ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ 'ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੁਢੇ ਕਦੇ ਨਾਹੀ' ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਅਤੇ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਉਰਜਾ ਦਾ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਸ੍ਰੋਤ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਸਿੱਖ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਅਨੇਕ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਉਦੇਸ਼ 'ਪਰਮਾਤਮਾ' ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

3.10 ਪੜ੍ਹਣਯੋਗ ਪੁਸਤਕਾਂ

- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਬਿਰਤਾਂਤ, ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾਦਕ), ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
- ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ, ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ, ਲੁਧਿਆਣਾ।
- ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ, ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
- ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ: ਜੀਵਨ ਰਚਨਾ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
- ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲ, ਅਮਰ ਕਵੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ।
- ਪ੍ਰਿੰ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਪਰਬਤ ਮੇਰਾਣ: ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਨਿਊ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ, ਜਲੰਧਰ।
- ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ (1469-1765), ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
- ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਜੀਵਨ-ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
- ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
- ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ, ਮਈ-ਜੂਨ, 1979

ONE YEAR DIPLOMA IN SIKH THEOLOGY
SEMESTER I

PAPER II: Theological development of Sikhism

UNIT 4: ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ

Structure

- 4.0 ਉਦੇਸ਼
- 4.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ
- 4.2 ਜਨਮ, ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ
- 4.3 ਪੂਰਵ ਗੁਰੂ ਕਾਲ: ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ
- 4.4 ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾਵਾਂ
- 4.5 ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਾਰਜ
- 4.6 ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ
- 4.7 ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖ
- 4.8 ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ
 - 4.8.1 ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ
 - 4.8.2 ਗੁਰੂ
 - 4.8.3 ਗੁਰਬਾਣੀ
 - 4.8.4 ਨਾਮ
 - 4.8.5 ਗੁਰਸਿੱਖ/ਗੁਰਮੁਖ
 - 4.8.6 ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ ਮਰਯਾਦਾ ਸੰਬੰਧੀ
 - 4.8.7 ਸਦਾਚਾਰਕ ਪੱਖ
 - 4.8.8 ਹਉਮੈ
 - 4.8.10 ਮਨਮੁਖ
 - 4.8.11 ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ
- 4.9 ਸਾਰ
- 4.10 ਪੜ੍ਹਣਯੋਗ ਪੁਸਤਕਾਂ
- 4.11 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

4.0 ਉਦੇਸ਼

ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੌਰਵਮਈ ਜੀਵਨ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਜਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਬਣਾਉਣ ਸੰਬੰਧੀ ਸੇਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।

4.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਜਿਹੀ ਰੂਹਾਨੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਦੁੱਤੀ ਭਗਤੀ, ਧਰਮ ਸਾਧਨਾ, ਸਮਰਪਿਤ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਆਦਿ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ 'ਸੋਢੀ ਸੁਲਤਾਨ' ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ 'ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਕਰਾਮਾਤ' ਵਾਲੀ ਦੈਵੀ ਰੂਹ ਸਨ ਅਤੇ 'ਆਪ ਸਿਰਜਨਹਾਰੈ ਧਾਰਿਆ' ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ 'ਪਰਮ ਹੰਸ' ਅਤੇ ਸਹਜ ਜੋਗ ਨੂੰ ਮਾਣਨ ਵਾਲੇ 'ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿਤ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਤਾ ਅਤੇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਸੂਰਮਾ ਕਿਹਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭੱਟ ਕਲਸਹਾਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗੁਣਾਂ ਸੰਜਮ, ਸਭ, ਸੰਤੋਖ, ਸੀਲ ਸਹਿਜ ਆਦਿ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਲ ਭੱਟ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਹੈ।

4.2 ਜਨਮ, ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 25 ਸਤੰਬਰ, 1534 ਈ. (ਕੱਤਕ ਵਦੀ 2, ਸੰਮਤ 1591 ਬਿਕ੍ਰਮੀ) ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਹਰਿਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਘਰ, ਮਾਤਾ ਦਇਆ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਚੂਨਾ ਮੰਡੀ, ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਹਰਦਿਆਲ ਅਤੇ ਭੈਣ ਰਾਮਦਾਸੀ, ਦੋਵਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸੰਤਾਨ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ 'ਜੇਠਾ' ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਤਕ ਉਹ ਇਸੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਹਰਿਦਾਸ ਜੀ ਵਣਜ ਵਪਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਸੋਢੀ ਜਾਤ ਦੇ ਖੱਤਰੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਇਤਫ਼ਾਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਾਢੇ ਪੈਂਹਠ ਸਾਲਾਂ ਦੇ, ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ (ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ) 30 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅਤੇ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸਾਢੇ ਪਚਵੰਜਾ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਨ। ਸੋ, ਉਦੋਂ ਚਾਰੇ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ 1553 ਈ. (22 ਫੱਗਣ, 1610 ਬਿਕ੍ਰਮੀ) ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਛੋਟੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਤਿੰਨ ਸਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ- ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ, ਬਾਬਾ ਮਹਾਂਦੇਵ, (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਦੇਵ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ (ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ), ਗੁਰੂ ਦਾਦਾ (ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ), ਗੁਰੂ ਪੜਦਾਦਾ (ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ) ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪੜਦਾਦਾ (ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੜਦਾਦਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ) ਦੇ ਪਿਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

4.3 ਪੂਰਵ ਗੁਰੂ ਕਾਲ: ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ

ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਗੁਜਰ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਲਗਭਗ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਨੀ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਬਾਸਰਕੇ ਲੈ ਆਏ। ਇਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾਨੀ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਘਰ ਦੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਘੁੰਗਣੀਆਂ ਵੇਚਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਭਾਅ ਕਾਰਨ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਅਤੇ ਭੁੱਖਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਪੈਸਿਆਂ ਦੇ ਵੀ ਘੁੰਗਣੀਆਂ ਖਵਾ ਦਿੰਦੇ। ਇਹ ਬਾਸਰਕੇ ਪਿੰਡ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਵੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਦੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ

ਹੋਣ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉੱਚ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਵਾਂਗ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਨਾਨੀ ਨਾਲ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਵਸ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਲਗਭਗ 12 ਸਾਲ ਸੀ। ਉਹ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਬਾਉਲੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਘੁੰਗਣੀਆਂ ਛਕਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਿਰ ਤੇ ਇੱਟਾਂ-ਗਾਰੇ ਦੀਆਂ ਟੋਕਰੀਆਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਾਉਲੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪਣੀ ਇਸ ਤਰਾਂ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਬਹੁਗੁਣੀ ਸਖ਼ਸੀਅਤ ਕਾਰਨ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਯੋਗ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਕਈ ਅਹਿਮ ਜੰਮਿਵਾਰੀਆਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਧਾਰਮਿਕ ਪਖੰਡ, ਜਾਤ-ਪਾਤ ਆਦਿ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਅਤੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਨੇ ਅਕਬਰ ਕੋਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੂੰ ਅਕਬਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ। ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਵਾਰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਤੀਰਥ-ਯਾਤਰਾ ਉੱਤੇ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕ ਜਥਾ ਬਿਆਸ ਨਦੀ ਦੇ ਪੱਤਣ ਉੱਤੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਆ ਠਹਿਰਿਆ। ਉਸ ਵਿਚ ਜੇਠਾ ਜੀ ਦੀ ਬਰਾਦਰੀ ਦੇ ਕੁਝ ਬੰਦੇ ਵੀ ਸਨ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੇਠਾ ਜੀ ਬਉਲੀ ਦੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਿੱਟੀ-ਗਾਰੇ ਨਾਲ ਲਿਬੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸੋਢੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਰਾਦਰੀ ਦੇ ਇਸ ਯੁਵਕ ਨੂੰ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਮਨਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ-ਘਰ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗਿਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਆਪਣੇ ਜਵਾਈ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮੁਕਤੀ ਘਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਇਹ ਮਿੱਟੀ-ਗਾਰਾ, ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਮੁੜਾਸਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਕੇਸਰ-ਗੁਲਾਲ ਅਤੇ ਚਾਰ ਕੁੰਟਾਂ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਛਤਰ ਹੈ। ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਬਰਾਦਰੀ ਦੇ ਬੋਲੇ ਗਏ ਮਾੜੇ ਬੋਲਾਂ ਲਈ ਮਾਫੀ ਵੀ ਮੰਗੀ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਦੌਰੇ ਕੀਤੇ ਦਾ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਫੇਰੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਕਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਨਗਰ ਵਸਾਉਣ ਦੀ ਜੰਮਿਵਾਰੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੰਗ, ਗਿਲਵਾਲੀ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ ਦੇ ਜਿਮੀਦਾਰਾਂ ਤੋਂ 700 ਅਕਬਰੀ ਰੁਪਇਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਕੇ ਇਕ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ। ਇੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿੱਤਿਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਆਬਾਦ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਸਰੋਵਰ ਬਣਵਾਇਆ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਹੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਹ ਨਗਰ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਗੁਰਗੱਦੀ ਲਈ ਇਕ ਯੋਗ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਢਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਘੋਖ-ਪਰਖ ਅਤੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਦੀ ਪਰਖ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਜ਼ਕਿਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਜਵਾਈ ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਜੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਜਵਾਈ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਥੜੇ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ। ਲਗਾਤਾਰ ਦੋ ਵਾਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਥੜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਢੁਹਾ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਬਣੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ

ਜੀ ਨੇ ਤੀਸਰੀ ਵਾਰ ਥੜੇ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਥੜਾ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਥੜਾ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨੁਕਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਥੜਾ ਠੀਕ ਨਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਕੇ ਦੁਆਰਾ ਥੜਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਦੀ ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਗਤ ਦੇ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਵਿਧੀਪੂਰਵਕ, ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਬਣ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ 'ਹਮ ਰੁਲਤੇ ਫਿਰਤੇ ਕੋਈ ਬਾਤ ਨ ਪੂਛਤਾ' ਕਹਿ ਕੇ ਚਿਤ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਸੰਗ ਕੀਰੇ ਹਮ ਥਾਪੇ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਬੜੇ ਭਾਵਪੂਰਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ- ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ (ਗੁਰੂ) ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਚੌਂਕੀ ਉਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਬੈਰਾਗ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬੋਲ ਉਠੇ, "ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਤੂੰ ਆਪ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਯਤੀਮ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਆਸਰਾ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕਲਿਆ ਸਾਂ, ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਕੀ ਹਾਲ ਸੀ। ਮੈਂ ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਕੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਰੁਲਦਾ ਸੀ, ਲਾਹੌਰ ਨਿਵਾਸੀ ਮੇਰੇ ਸਾਕਾਂ ਸੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਫੜਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਾਨੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਗਲ ਲਾਇਆ, ਪਰ ਨਾਨੀ ਵੀ ਵਿਚਾਰੀ ਗਰੀਬਣੀ ਹੀ ਸੀ। ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ! ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਕੀੜੇ ਦੀ ਕੀ ਪਾਇਆਂ ਹੈ? ਬੱਸ! ਮੈਂ ਇਕ ਕੀੜਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾ! ਇਹ ਤੇਰੀ ਮਿਹਰ ਹੀ ਸੀ, ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਰੋਕਿਆ, ਤੂੰ ਯਤੀਮ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜੀ, ਮੈਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਰੁਲਦੇ ਨੂੰ ਤੂੰ ਅੱਜ ਅਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਅਪੜਾਅ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।" ਇਹ ਘਟਨਾ 2 ਸਤੰਬਰ 1574 ਈ. ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਲਗਭਗ 40 ਸਾਲ ਸੀ।

4.4 ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾਵਾਂ

ਗੁਰਗੱਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਹੇ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਨਿਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆਏ। ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਘਟਨਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿਧਾਂਤਕ ਮਤਭੇਦ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਦੂਰੀਆਂ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਲਗਭਗ 83 ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਆਉ-ਭਗਤ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਲੰਮਾਂ ਦਾਹੜਾ ਵੇਖ ਕੀ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇੰਨਾਂ ਲੰਮਾਂ ਦਾਹੜਾ ਕਿਉਂ ਵਧਾਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ- ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਚਰਨ ਝਾੜਣ ਲਈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਜਵਾਬ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਵਡਮੁੱਲੇ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਹ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਵਾਰਿਸ ਹਨ।

ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਚੱਕ' ਆ ਗਏ। ਇਸ ਨਗਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 1574 ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਟੋਲਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਸਹਿਜ ਜੋਗ ਵਾਲਾ ਮਾਰਗ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਕਾਰ ਤੇ ਮੰਦੀ ਖਿਆਲ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਮਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕਾਬੂ

ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਜਵਾਬ ਨਾਲ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੋ ਗਈ।

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਤਪਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕੋਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤਪੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਅਧਿਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦੇ ਲਈ ਤਪੱਸਿਆ ਤੇ ਤੀਰਥ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਪੱਸਿਆ ਅਤੇ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਹੈ।”

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨਵੀਂ ਨਗਰੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ, ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਆ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਫੇਰੀ ਪਾਈ। ਬਿਰਾਦਰੀ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਮੰਦਾ ਚੰਗਾ ਬੋਲਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨੀ ਆ ਲੱਗੇ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਸਥਿਤ ਆਪਣੇ ਪਿਤਰੀ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਬਣਵਾਈ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਖਸ਼ਿ ਕਰਕੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ।

1579 ਈ. ਵਿਚ ਕਾਬਲ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਤੋਂ ਮੁੜਦਾ ਹੋਇਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ 101 ਮੋਹਰਾਂ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅਕਬਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਾਲ ਦਾ ਲਗਾਨ ਮਾਫ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

4.5 ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਾਰਜ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪੂਰਵਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਹਿਮ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਵਾਲਾ ਸਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਕਾਰਜ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਬਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਵਿਚ ਇਕ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਮਸੰਦ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮੰਜੀ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਵਕਸਿਤ ਰੂਪ ਵੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਮਸੰਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸਨ ਜੋ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਾਰ-ਭੇਟਾ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਸਨ। ‘ਮਸੰਦ’ ਸ਼ਬਦ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ‘ਮਸਨਦ’ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਭਾਵ ਤਖਤ ਜਾਂ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੋਂ ਹੈ। ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਅਮੀਰਾਂ ਜਾਂ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ‘ਮਸਨਦੇਆਲੀ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ’ਤੇ ਮਸਨਦ (ਮਸੰਦ) ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ, ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ; ਭਾਵ ਅਸਲ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ‘ਗੁਮਾਸਤਾ’ ਜਾਂ ‘ਮਸੰਦ’ ਅਖਵਾਉਂਦੇ। ਮਸੰਦ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਮਸੰਦ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਕੇਂਦਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਕਾ ਚੱਕ ਸੀ ਜੋ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਇਆ। ਇਸੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਬਣਵਾਏ ਗਏ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਹ ਕੇਂਦਰ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਅਹਿਮ ਕੇਂਦਰ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਅਹਿਮ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਵਾਲੀ ਰਸਮ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ 'ਲਾਵਾਂ' ਨਾਮਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਵਿਆਹ ਦੀ ਰਸਮ ਸਮੇਂ ਗਾਈਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਵਡਹੰਸ ਰਾਗ ਵਿਚ 'ਘੋੜੀਆਂ' ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ਸ਼ਬਦ ਰਚੇ। ਮ੍ਰਿਤਕ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀ ਰਸਮ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 'ਅਲਾਹੁਣੀਆਂ' ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ। ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਵਾਲੇ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਵਿਵਸਥਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਧਰਮ ਵਜੋਂ ਵਿਵਸਥਿਤ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਕਾਲ ਵਿਚ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ- ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਚੌਰੇ, ਹਰੀ ਰਾਮ ਤਪੇ ਦਾ ਪਾਜ ਉਘਾੜਨਾ, ਗੋਇੰਦੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਹਸਰ, ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਆਦਿ। ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਮਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਤਾ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

4.6 ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। 1 ਸਤੰਬਰ, 1581 ਈ. (ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ 3, 1638 ਬਿਕ੍ਰਮੀ) ਨੂੰ ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਯੋਗ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਗੱਦੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਵੱਡਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਗੁਰਗੱਦੀ ਉਪਰ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਯੋਗ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲਗਭਗ 7 ਸਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਲਗਭਗ 47 ਸਾਲ (46 ਸਾਲ, 11 ਮਹੀਨੇ ਅਤੇ 7 ਦਿਨ) ਸਰੀਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਰਹੇ।

4.7 ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖ

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ-

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਤੀਰਥਾ ਸਭਰਵਾਲ, ਭਾਈ ਪੂਰੋ, ਭਾਈ ਮਾਣਕਚੰਦ, ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨਦਾਸ, ਭਾਈ ਪਦਾਰਥ, ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਭਾਰੂ, ਭਾਈ ਮਹਾਂਨੰਦ, ਭਾਈ ਧਰਮਦਾਸ ਖੋਟੜਾ, ਭਾਈ ਝੁਗਰਦਾਸ, ਭਾਈ ਤਕਿਆਰ, ਭਾਈ ਦੀਪਾ, ਭਾਈ ਜੇਠਾ, ਭਾਈ ਤੀਰਥਾ, ਭਾਈ ਸੈਸਾਰੂ, ਭਾਈ ਬੂਲਾ, ਭਾਈ ਮਈਆ, ਭਾਈ ਜਾਪਾ, ਭਾਈ ਨਈਆਰ ਖੁੱਲਰ, ਭਾਈ ਤੁਲਸਾ ਵਹਰਾ ਆਦਿ।

4.8 ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 30 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ 638 ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ‘ਲਾਵਾਂ’ ਅਤੇ ‘ਘੋੜੀਆਂ’ ਵਰਗੀਆਂ ਮਿਆਰੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪੱਖ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇ ਵੰਡ ਅਨੁਸਾਰ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ-

4.8.1 ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ

ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੇ ਗੁਣਾਂ ਕਾਰਨ ‘ਸਚਾ ਗੋਸਾਈ’ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸਿਮਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਤ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਲੰਘਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਦਾਤਾ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਹ ਵਡਿਆਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਉਸ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਡਿਆਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰੀਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੂਰਖ ਅਤੇ ਅਣਜਾਣ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸਰੀਕ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਕਰਤਾ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤ ਰਹੀ ਹਰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਗੁੱਝਾ ਨਹੀਂ।

ਅਕਾਲ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇਰ ਅਸਰਜ ਖੇਡ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਚੰਨ, ਸੂਰਜ, ਜਲ, ਥਲ ਆਦਿ ਸਭ ਉਸ ਦੇ ਸਾਜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਵਾਸਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਕੰਮ-ਧੰਦੇ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਸੰਗੀ ਹੈ ਜੋ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਪੈਜ ਰੱਖ ਕੇ ਵਡਿਆਈ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿੰਦਕਾਂ-ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਤੋਂ ਲੇਖਾ ਮੰਗ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਤ ਪਾਉਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈਆਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਦਾ ਮਾਣ ਹੈ। ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਪੱਖ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਸੁਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਵਾਲੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਬਰਕਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਣਗਿਣਤ ਜੀਵ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਸ ਪ੍ਰਤੱਖਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ (ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ) ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਇਹੋ ਹੀ ਇੱਕੋ ਇਕ ਰਸਤਾ ਹੈ।

4.8.2 ਗੁਰੂ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ; ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਤਪਤ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਸੀਤਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਮਨ ਦੀ ਭਟਕਣ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਤਮਕ ਸੁਖ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਧੰਨਤਾ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਸਵਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਲਈ ਮੰਦਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਇਕ ਰੂਪ ਹੀ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਨਾ ਵੇਖ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਨਿੰਦਕਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਪਿਛੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਖੁਹੰਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਵੀ ਗਵਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਫਿਟਕਾਰੇ ਹੋਏ ਨਿੰਦਕ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਤੋਂ ਫਿਟਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭੰਬਲ ਭੂਸੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪੂਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਨਰਕਾਂ ਦੇ ਘੋਰ ਦੁੱਖ ਸਹਿਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਕੂਕ ਪੁਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦਾ। ਅਜਿਹਾ ਨਿੰਦਕ ਲੋਕ-ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਗਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੇਲੀ ਦੇ ਬਲਦ ਵਾਂਗ ਨਿਰਾਰਥਕ ਭਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਭ ਕੁਝ ਸੁਣਦਾ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਗੁੱਝਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੈਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰੇ ਜਾਂ ਉਸਤਤ ਕਰੇ, ਗੁਰੂ ਲਈ ਉਸਤਤ ਨਿੰਦਾ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਉਹ ਧਰਤੀ, ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਕੁਲ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਜੁੜਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪ ਵਰਤ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਔਗੁਣ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਪ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

4.8.3 ਗੁਰਬਾਣੀ

ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਸਿੱਖ ਲਈ ਗੁਰੂ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਪਰ ਸ਼ਰਧਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਤੱਤ, ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਕਮਲ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਇਕ-ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਸੱਚ ਕਰਕੇ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕਢਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਸ ਸੱਚੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਝੂਠ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰੀਸ ਨਾਲ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ, ਝੂਠੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਜ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

4.8.4 ਨਾਮ

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਇਕ ਮੀਠੇ ਰਸ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਾਕੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਰਸ ਫਿੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਿਚ ਇਕ ਪਲ ਦੀ ਢਿਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਕਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਆ ਜਾਣੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸਫਲ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਤਾਂ ਹੀ ਸਫਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਅਤੇ ਕਪਟ-ਰਹਿਤ ਹੋਵੇ। ਕਈ ਕਪਟੀ ਮਨੁੱਖ ਕੇਵਲ ਵਿਖਾਵੇ ਲਈ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਅਥਵਾ ਭਗਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਛਲ-ਫਰੋਬ ਇਕ ਦਿਨ ਉਘੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਨਿਰਾਦਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਸਿੱਖ ਲਈ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੂਸਰੀਆਂ ਦੁਨੀਆਵੀਂ ਗੱਲਾਂ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੂੰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਕਰਤੇ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਨਾਮ ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਸੰਪੂਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਡਰ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਲੋਕ ਅਤੇ ਪਰਲੋਕ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜਣ ਵਾਲੇ, ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਨਾਮ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਧੰਨਤਾ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰੇ ਝਗੜੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ ਅਜਿਹੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

4.8.5 ਗੁਰਸਿੱਖ/ਗੁਰਮੁਖ

ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਾਸ ਗਿਰਾਸ ਯਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਭਾਵ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਹਰ ਕਾਰਜ ਉਸ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰਤਾ ਨਾਲ ਸੁਣਨਾ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮਾਰਗ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਰਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖ ਜਨ ਬੌਧਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰਮੁਖ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਨਾਮ ਰੂਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੀਜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸਫਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਰੀਰ ਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਕਿਸਾਨ ਵਾਂਗ ਖੇਤੀ ਕਰ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸੇ ਮਾਰਗ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਰਤਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਰਾਹੀਂ ਨਾਮ ਜਪਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਨਾਮ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪ ਹੀ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਔਗੁਣਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੀ ਸਰੂਪ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

4.8.6 ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ ਮਰਯਾਦਾ ਸੰਬੰਧੀ

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦਾ ਨੇਮ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਦੀ 11ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਸੰਬੰਧੀ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਮਨ ਪੱਖ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ-

(ੳ) ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠ ਕੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ।

(ਅ) ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਬਾਣੀ ਰੂਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸਰੋਵਰ) ਵਿਚ ਨਹਾਉਣਾ ਭਾਵ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨੀ।

(ੲ) ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਤਾਰਨਾ।

(ੳ) ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨਾ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਰ ਸੁਆਸ ਨਾਲ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਗੁਰਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਾਲਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਿਆਲੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ (ਜੋ ਖੁਦ ਵੀ ਨਾਮ ਜਪਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਪਾਉਂਦੇ ਹਨ) ਦੀ ਧੂੜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

4.8.7 ਸਦਾਚਾਰਕ ਪੱਖ

ਜੀਵ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰਕ ਗੁਣ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਨੈਤਿਕ ਬੁਰਈਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਖੋਟੀ ਮਤ ਅਧੀਨ ਕੀਤੀਆਂ ਠੱਗੀਆਂ ਕਦੀ ਵੀ ਗੁੱਝੀਆਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ।

ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਦੁਰਮਤਿ ਅਧੀਨ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਤੀ ਈਰਖਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਭਾਵ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਦੀ ਵੀ ਭਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਪਟੀ ਹਿਰਦੇ ਕਾਰਨ ਵੱਡੇ ਦੁੱਖ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਨਾਮ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਕੇ ਚੁਗਲੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸਭ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਾਈ ਚੁਗਲੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਵਿਚ ਕਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਕਰਮ ਰੂਪ ਬੀਜ ਬੀਜਣ ਲਈ ਇਕ ਧਰਤੀ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੀਜੇ ਗਏ ਬੀਜ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਜੀਵ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰਕ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੇ ਨੈਤਿਕ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਤਾ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਫਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

4.8.8 ਹਉਮੈ

ਹਉਮੈ ਮਾਇਆ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਘਾਟਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨਮੁਖ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਹਉਮੈ ਅਧੀਨ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਹਉਮੈ ਵਰਗੇ ਰੋਗ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਸਾਧੂ ਰੂਪ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੱਜਣ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਰੋਗ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੰਕਾਰ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਹੀ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਮਨਮੁਖਾਂ 'ਤੇ ਨਦਰਿ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਦੱਸਿਆ ਮਾਰਗ ਹੀ ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

4.8.9 ਮਨਮੁਖ

ਮਨ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਅਧੀਨ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਮਨਮੁਖ ਹਉਮੈ ਰੋਗ ਨਾਲ ਗ੍ਰਸੇ ਹੋਏ ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੋਹ ਮਮਤਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਮਨਮੁਖ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਾ ਮੰਨ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਬੇਸ਼ੱਕ ਵਿਖਾਵੇ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਝੁਕਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਅਮਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਂਦੇ।

ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਕੂੜ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਕਾਰਨ ਮਨਮੁਖ ਝਗੜਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਨਮੁਖ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਮੋਹ-ਪਿਆਰ ਵਧਾ ਕੇ ਚੰਗਿਆਈ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰੀਏ, ਉਹ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਲ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਨਮੁਖਾਂ ਦਾ ਸੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਦੂਰੀ ਹੀ ਉਚਿਤ ਹੈ।

ਸਾਕਤ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਭੁੱਲੇ ਹੋਏ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਝਗੜਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਬਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਅੰਨਾ ਬੋਲਾ ਹੋਣਾ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦਾ।

ਅਗਿਆਨੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮਨਮੁਖ ਹੰਕਾਰ ਅਧੀਨ ਗੁਰਮਤਿ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਕੇ ਕ੍ਰੋਧ ਆਦਿ ਨਾਲ ਦੁਰਮਤਿ ਵਾਲੀ ਮਤਿ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਕਾਰਨ ਮਨਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਸੰਤੋਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

4.8.10 ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਕਿਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਨਿੰਦਕਾਂ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਿੰਦਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਹਿਲੀ ਘਟਨਾ 30ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੇ ਇਕ ਲੋਭੀ ਤਪੇ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਲੋਕ

ਪ੍ਰਿਯਤਾ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਈਰਖਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਨਿੰਦਾ ਕਾਰਨ ਧਨ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹਾਸੇ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਦਾ ਸੁਕਾਰ।

ਦੂਸਰੀ ਘਟਨਾ 12ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਮਰਵਾਹੇ ਖੱਤਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਤਪੇ ਦੇ ਆਖੇ ਲੱਗ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਝੂਠੀ ਸੁਕਾਇਤ ਤਤਕਾਲੀਨ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਪਰੰਤੂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਉਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਬੇਪਤੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਹੋ ਕੇ ਘਰ ਆਇਆ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਕੇ ਸੰਬੰਧੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਾ ਲਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਨਿੰਦਾ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੇ ਲੋਕ ਅਤੇ ਪਰਲੋਕ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਗਵਾ ਲਏ।

15ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਜ਼ਕਿਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਸਰੀਰਕ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਤੀਸਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਜਸ ਹੋਇਆ।

ਤੁਖਾਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥਾਂ- ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ, ਗੰਗਾ ਅਤੇ ਜਮਨਾ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਇਹ ਸਮਕਾਲੀ ਵੇਰਵੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ।

4.9 ਸਾਰ

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਸੇਵਾ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਵਰਗੇ ਉਚ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸਰੋਤ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ, ਸਿੱਖੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ, ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦਾ ਇਕ ਸੁਚੱਜਾ ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਦਰਪਣ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰੂ ਨਿੰਦਕਾਂ ਦੀ ਮੰਦੀ ਹਾਲਤ ਵੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤਜਰਬੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪਾਂਧੀਆਂ ਨੂੰ ਸੇਧ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਿੱਖ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ।

4.10 ਪੜ੍ਹਣਯੋਗ ਪੁਸਤਕਾਂ

- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਬਿਰਤਾਂਤ, ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾਦਕ), ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
- ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਨਸੁਖਾਨੀ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ: ਜੀਵਨ, ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਫਲਸਫਾ, ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
- ਜੀਵਨ ਗਾਥਾ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ, ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ, ਲੁਧਿਆਣਾ।
- ਪ੍ਰਿੰ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਕਰਾਮਾਤਿ: ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ, ਨਿਊ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ, ਜਲੰਧਰ।
- ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ (1469-1765), ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
- ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਜੀਵਨ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
- ਪ੍ਰੋ. ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀ, ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ: ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਰਚਨਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
- ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।